А. А. ХӘЛӘФОВ

КИТАБХАНАШҮНАСЛЫҒА КИРИШ

БАКЫ—1996

1996
907

Ч73
Х-49

А. А. ХӘЛӘФОВ

45846

КИТАБХАНАШҮНАСЛЫҒА КИРИШ

(ДӘРС ВӘСАИТИ)

73376

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

ARXIV

БАКЫ—1996

3(2А). я73

Редакторлары: Р. Казымов, К. Аслан

ҠИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ ҺУМАНИТАР ЕЛМДИР

1, Ҡитабханашүнаслығын тәшәккүлү вә инкишафы

Ҡитабханачылыг фикирләри тарихин чох гәдим дөврләриндә—китабханаларын јарандығы әлјазма вә чап китабларыны, дикәр информасија мәнбәләрини топлајыб сахладығы вә онлардан истифадәни тәшкил етмәјә башладығы дөврләрдә мејдана кәлмишди. Заман кечдикчә, чәмијјәтдә китабханаларын ролу вә әһәмијјәти артдыгча, бәшәријјәтин јаратдығы мәдәни абидәләр ичәрисиндә ән бөјүк абидә олан китабын јајылмасында онларын фәалијјәти кенишләндикчә јени-јени китабханалар тәшкил етмәјә зәрурәт даһа да артырды. Кет-кедә чохалан тәләбат китабхана шәбәкәләринин кенишләнмәсини, јени китабхана типләринин вә нөвләринин мејдана чыхмасыны, китабханаларын китабла вә дикәр чап мәһсуллары илә тәчһиз етмәјин, онлары топлајыб сахламағын, охучулара чатдырмағын, әһалијә китабхана хидмәтини тәшкил етмәјин јени форма вә үсулларынын јаранмасыны вә беләликлә дә китабханачылыг фикринин тәшәккүл тапыб инкишаф етдирилмәсини ирәли сүрүрдү. Көрүндүјү кими китабханачылыг фикринин тәшәккүлү вә инкишафы билаваситә китабханаларын чәмијјәтдә тутдуғу мөвгејин мөһкәмләнмәси илә әлагәдар олмушдур. Белә ки, бу фикирләр илк мәрһәләдә китабханаларын иш тәчрүбәсинә әсасланмыш онларын бәсит шәкилдә үмумиләшдирилмәсинә вә дар чәрчивәдә јајылмасына хидмәт етмишдир.

Беләликлә, китабханачылыг фикирләри ибтидаи шәкилдә олса да китабханаларын иш тәчрүбәсинә әсасландығындан, китабханаларын иш просесинин тәдгиг вә өјрәнмә објекти кими сечилдијиндән онун тәшәккүлү вә инкишафы мөһкәм бүнөврә үзәриндә бәргәрар олмушдур. Илдән-илә китабханаларын иши тәкмилләшдикчә, китабхана шәбәкәләри кенишләндикчә, китабханалардан истифадә едән ин-

санларын сајы чохалдыгча, «охучу» анлајышы мејдана кәлиб формалашдыгча чәмијјәтин мәдәни һәјатында вә елми тәрәггисиндә баш верән мүсбәт дәјишикликләрдән бәһрәләнән китабханачылыг фикирләри дә елми чәһәтдән системләшмәјә вә кенишләнмәјә башлады, үмумиләшдирилмиш, дәрин елми фикирләр кими формалашды. Мәһз бу фикирләр мүасир китабханашүнаслыг елминин әсасыны тәшкил етди. Китабхана иши һаггында системләшмиш биликләр топлусу «китабханашүнаслыг» адланмага башлады. Башга сөзлә, китабхана иши һаггында елм мејдана кәлди. Јахын кечмишә гәдәр бу елм рүшејм һалында олса да, китабхана ишинә, китабханачылығын тәчрүбә вә нәзәријјәсинә јахын олан, онунла үзви әлагәдә олан дикәр елмләрин мүддәаларындан истифадә едәрәк тәкмилләшир, һуманитар елмләр сырасында формалашыб тәшәккүл тапырды.

Дүнјанын бир чох габагчыл өлкәләриндә китабханачылыг биликләри инкишаф етсә дә, бу термин илк дәфә олараг XIX әсрин әввәлләриндә алман китабханашүнасы, ики чилдлик «Китабханашүнаслыг үзрә мүкәммәл рәһбәрлик тәчрүбәси» әсәринин мүәллифи М. Шреттинкер тәрәфиндән елми дөвријјәјә дахил едилмишдир.

XIX әсрин 20-чи илләриндә Ш. Шреттинкерин һәмјерлиси Ф. А. Ебертин «Китабханачылыг тәһсили» әсәриндә китабханашүнаслыгын мүстәгиллији фикри ирәли сүрүлмүшдүр. Бу истилаһ Алманијада кениш јајылдыгдан сонра гоншу өлкәләрдә дә китабханашүнаслыға даир әсәрләр дәрч едилирди.

1862-чи илдә Полша алими В. Гурски өзүнүн «Китабханашүнаслығын әсасларынын гыса очеркләри» адлы әсәриндә дә китабханашүнаслығы мүстәгил елми саһә кими әсасландырмышдыр.

XIX әрин сону, XX әсрин әввәлләриндә Русијада да китабханашүнаслығын елми фәнн кими инкишафы саһәсиндә мүһүм аддымлар атылмаға башламыш, елми әсәрләр јазылмыш, көркәмли китабханашүнаслар јетишмишдир. Бунларын арасында В. И. Стасовун, В. И. Соболшиковун, Ј. Г. Квасковун әсәрләри хүсусилә фәргләнирди. Рус китабханашүнаслығынын инкишафында көркәмли јер Н. А. Рубакинә мәхсусдур. Узун илләр китабхана ишинин мүхтәлиф саһәләриндә елми тәдгигатлар апаран, китабханашүнаслыға вә библиографијаја даир гијмәтли елми әсәрләр јазан Н. А. Рубакинин шәхси тәһсил, охучуларын өјрәнилмәси, библиопсихолокија, китабхана фондларынын тәшкили вә с. саһәләр ирәли сүрүб әсасландырмағы елми мүддәалар рус китабханашүнаслығынын өзүлүнә гојулан гијмәтли тәдгигатлар иди.

1913-чү илдә Русија библиоложи чәмијјәтинин јанында китабханашүнаслыг бөлмәси јаранды. Рус китабханашүнаслығынын инкишафында мүһүм рол ојнајан бу бөлмә 1908-чи илдә ајрыча китабханашүнаслыг чәмијјәтинә чеврилмиш, Русија китабхана иши тарихиндә мүһүм рол ојнамыш, 1910-чу илдә китабханашүнаслығын илк елми-нәзәри аддымларыны атмага көмәк едән «Библиотекар» («Китабханачы») журналыны нәшр етмиш вә биринчи үмумрусија китабханачылар гурултајыны кечирмишдир.

XIX әсрин 30-чу илләриндән башлајараг рус китабханашүнаслыг тарихинин өјрәнилмәси Азәрбајчан китабханашүнаслығы үчүн дә бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Беләки, 1828-чи илдә Русија тәрәфиндән ишғал едилән Шимали Азәрбајчанын мәдәни һәјаты билаваситә бу өлкә илә әлагәдар олдуғундан һәмин дөврдә рус мәдәнијјәти Азәрбајчан мәдәнијјәтинин, елминин вә халг маарифинин инкишафына мүсбәт тә'сир көстәрмишдир. Азәрбајчан китабханашүнаслығынын формалашмасында да рус китабханашүнаслығынын нәзәри мүддәаларындан истифадә олунмушдур.

Дүнјанын ән гәдим вә зәнкин мәдәнијјәтинә малик халгларындан бири кими Азәрбајчан халгынын изләри әсрләрин чох-чох дәринликләринә кедиб чыхан өзүнәмәхсус китаб вә китабхана нәзәријјәси олмушдур. Гәдим Мидијада, Албанијада зәнкин мәдәнијјәт јаранмыш, китабчылыг инкишаф етмиш, китабханалар мејдана кәлмишдир.

Һәләлик јени ерадан әввәл VII әсрдә Мидијада Зәрдүштилијин мүгәддәс китаблар күллијјаты олан «Авеста»нын мејдана кәлмәси чох бөјүк наилијјәт иди. «Авеста» гәдим Мидија әдәбијјатынын ән гијмәтли нүмунәси, фәлсәфи, тарихи, әдәби-бәдии дәјәрә малик бир әсәр иди. Бу китабын мүәллифинин атәшпәрәстлик дининин баниси Зәрдүшт олдуғу көстәрилир. Рәвајәтә көрә, «Авеста» 12 мин инәк дәриси үзәриндә јазылмыш, 21 китаб вә 815 фәсилдән ибарәт олмушдур.

Азәрбајчанын чәнубунда Мидија мәдәнијјәти мөвчуд олдуғу кими, Шимали Азәрбајчанда да Албан мәдәнијјәти хејли инкишаф етмиш, V әсрдә Албанијада албан әлифбасы јаранмыш, килсәләр ачылмыш, дини мәктәбләр фәалијјәт көстәрмиш, килсәләрин вә дини мәктәбләрин јанында китаб үзү көчүрүлмүш, китабханалар јарадылмышды.

Бу дөврдә Албан тарихинә даир орижинал әсәрләрин јарадылмасы бөјүк тарихи һадисә иди. Муса Каланкатлынын «Арван тарихи» китабы дөврүн ән бөјүк елми-мәдәни наилијјәти иди. VII әсрдә Азәрбајчанын әрәбләр тәрәфиндән ишғал едилмәси илә әлагәдар бурада ислам дини јајылмаға башлады. Ислам динини тәблиғ етмәк үчүн мәсчидләр в.

мәдрәсәләр јаранды, илдән-илә онларын шәбәкәси хејли кенишләнди, өлкәнин һәјатында ислам дини мүһүм әһәмијјәт кәсб етди. Орта әсрләрдә Јахын Шәргин бүтүн халгларынын һәјатында әсас идеоложи амил кими бөјүк рол ојнамыш ислам мәдәнијјәтинин јаранмасында дикәр шәрг алимләри илә јанашы, Азәрбајчан зијалылары да јахындан иштирак етмишләр. Заман кечдикчә ислам дининин мүгәддәс мә'бәдләринин јанында мәсчид вә мәдрәсә китабханалары мејдана кәлиб формалашмышдыр. Сонралар бу китабханалар даһа да тәкмилләшмиш, Азәрбајчан әразисиндә башга китабханаларын јарадылмасында, топланылмасында, китабчылыгын инкишафында, китабханаларын чәмијјәтдәки рол вә әһәмијјәтинин мөһкәмләнмәсиндә мүһүм рол ојнамышдыр. Үмумијјәтлә, Азәрбајчан китабынын топланылмасында, сахланылмасында, јајылмасында, нәсилдән-нәслә чатдырылмасында мәсчид вә мәдрәсә китабханаларынын ролу әвәзсиздир. Һәм китабхана, һәм дә китабын үзүнү көчүрүб јајан мүәссисә кими фәалијјәт көстәрән бу дини мүәссисәләр Азәрбајчан китабчылыгынын инкишафы, китабханаларын фондунун вә китабхана иши просесләринин тәкмилләшдирилмәси саһәсиндә хејли иш көрмүшләр. Мәсчид вә мәдрәсә китабханалары һәмчинин китабаханачылыг биликләринин рүшејм һалында мејдана кәлиб формалашмасында да јахындан иштирак етмишләр. Әлбәттә, мәсчидләрдә китабларын топланылмасы, сахланылмасы, кетдикчә онларын сајынын артмасы китаблары сахламагын вә онлардан истифадәнин хүсуси гајдаларынын јарадылмасыны тәләб едирди. Мәһз буна көрәдир ки, мәсчид китабханаларында ајрыча китабдар (китабханачы) вәзифәси вар иди. Ән савадлы руһаниләрин бу вәзифәдә чалышмагы, китабханалары идарә етмәји, китабханаларын гурулушуна, техники тәчһизатына, китаб фондларынын зәнкинләшмәсинә көмәк көстәрмәји, китабхана фондларынын мүһафизә олунмасы, дүзкүн сахланылмасы, дүзүлүш системләринин јарадылмасы, китабларын охучулара верилмәси гајдаларынын мүәјјәнләшдирилмәси, фондда олан китабларын сијаһыларынын тәртиби вә с. мәсәләләрин һәлл едилмәси үчүн әлверишли шәраит јарадырды. Мәсчид вә мәдрәсә китабханаларынын тахчалары сонралар китаб долабларына вә рәфләринә, сијаһылар исә китабхана каталогларына чеврилди. Бунларын вә китабханаларын дикәр техники аваданлыгларынын узун илләр бојунча кечдији инкишаф јолу китабханачылыг фикирләринин тәшәккүл јолу олмушдур. Мәһз бу инкишаф зәмининдә мејдана кәлән фикирләр заман кечдикчә формалашмыш вә елми фикирләрә чеврилмишдир.

XI—XII әсрләрдә Кәнчәдә, Ширванда ичтимаи китабханаларын, сарај китабханаларынын вә шәхси китабханаларын јаранмасы Азәрбајчанда китабхана ишинин даһа кениш вүс'әт алмасына сәбәб олмуш, ону мәдәнијјәт, маариф вә тәһсил системинин әсас саһәләриндән биринә чевирмишдир.

XIII—XVI әсрләрдә Азәрбајчанда елми китабханаларын, дөвләт китабханаларынын, сарај китабханаларынын, шәхси китабханалар шәбәкәсинин кенишләнмәси китабхана ишинин чәмијјәтдәки ролу вә јеринин мүәјјәнләшдирилмәси, китабхана ишинин елми әсаслар үзәриндә гурулмасы, китабханаларын мәгсәд вә вәзифәләринин мүәјјәнләшдирилмәси үчүн елми фикирләрин мејдана чыхмасы зәрурәтини ирәли сүрмүшдү. Мәһз бунун нәтичәсидир ки, көркәмли шаирләримиз, јазычыларымыз, алимләримиз, философларымыз китабхана иши, онун фәлсәфи әһәмијјәти, вәзифәләри, чәмијјәтдәки ролу, китаб мәдәнијјәтимизин, тарихимизин горуныб сахланылмасында мисилсиз хидмәтләрин китабхана ишинин елми-нәзәри вә тәчрүби проблемләри һаггында чох гијмәтли нәзәри фикирләр сөјләмиш, китабхана ишини мәдәнијјәтин, тәһсил системинин, елм вә маарифин ајрылмаз тәркиб һиссәси һесаб етмишләр. Белә фикирләрә Низаминин, Хаганинин, Хәтаинин, Хәтиб Тәбризинин, Бәһмәнјарын, Нәсирәддин Тусинин, тарихчи Рәшидәддинин вә б. әсәрләриндә даһа кениш јер верилмишдир. Китабханаја бөјүк гијмәт верән Низами өз әсәрләриндә китабы дүрр, китабхананы билик хәзинәси, дүрр үмманы адландырырды. Бөјүк шаиримизин китабхананы белә јүксәк дәјәрләндирмәси бәшәријјәт тарихиндә өз дөврүнә көрә ән бөјүк гијмәтдир вә өз әһәмијјәтинә көрә ән уча зирвәјә галхмышдыр.

XIII әсрдә Марага рәсәдханасы китабханасынын јаранмасы олдугча бөјүк мәдәни наилијјәт иди. Азәрбајчан тарихиндә илк елми китабхана кими фәалијјәт көстәрмиш бу китабханада 400000-дән артыг китабын топланмасы, фондун тәшкили, дүзүлүшү вә сахланылмасы мә'лумат системинин јарадылмасы саһәсиндә апарылан ишләр, мејдана чыхан идејалар, китабханашүнаслыг мәзәријјәсини зәнкинләшдирирди. Артыг китабхана фондунун тәшкили, горуныб сахланылмасы охучулара хидмәт ишинин, мә'лумат системинин гајдаја салынмасы һаггында илк нәзәри фикирләр мејдана кәлиб формалашырды. Китабхана фондунун дүзүлүшү үсуллары вә каталогларын тәртиби саһәсиндә хејли тәчрүби ишләр көрүлмүшдү.

Көркәмли зијалыларымызын сөјләдији нәзәри-фәлсәфи фикирләр Азәрбајчан китабханашүнаслыгынын бүнөврәси-

нə гојулан мөһкəм өзүл кими онун јолуну ишыгландырмыш, китабханашүнаслыгын системлəшмиш билик кими формалашмасыны, елми билијə чеврилмəсини əсасландырмышдыр.

XVI əсрдə Сəфəвилəр дөвлəтинин чичəклəнмəси илə әлагəдар китабхана иши сөзүн һəгиги мə'насында мəдəни һадисəјə чеврилмиш, дөвлəт китабханасы јаранмыш, китабхана иши һаггында шаһ фəрманы имзаланмышдыр. Китаб вə китабхана иши һаггында јени нəзəри фикирлəр јаранмыш, онун чəмијјəтдəки ролу вə əһəмијјəти, китабхана фондларынын тəшкили, китабчылыг, онларын учот вə гејдинин апарылмасы, горунуб сахланылмасы һаггында елми фикирлəр мејдана чыхмышдыр.

Бүтүн бу ишлəрин көрүлмəсиндə Шаһ Исмајыл Хəтаинин хидмəтлəри олдугча бөјүкдүр. Өз əсəрлəриндə китабы тəрбијə, нəсиһəт, елм мəнбəји кими јүксəк гијмəтлəндирəн Шаһ Исмајыл дөвлəт китабханасынын јарадылмасы һаггында хүсуси фəрман имзаламышдыр. Дөвлəт китабханасынын јарадылмасына бөјүк əһəмијјəт верəн Шаһ Исмајыл Хəтаи һəмин фəрманда китабхананы тəшкил етмəјин гајдаларыны да мүəјјəнлəшдирмишдир ки, бу да китабханашүнаслыг бахымындан олдугча бөјүк елми əһəмијјəтə маликдир.

Азəрбајчанда китабханачылыгын вə китабхана ишинин инкишафы саһəсиндə сонракы əсрлəрдə, хүсусилə XIX əсрин икинчи јарысында даһа чидди аддымлар атылмаға башламышлар ки, бу да өлкəдə мəтбуатын јаранмасы, китаб нəшринин кенишлəнмəси, мəтбəəлəрин ачылмасы, мəктəб китабханаларынын тəшкили, чəмијјəт китабханаларынын, ичтимаи китабханаларын вə шəхси китабханаларын чохалмасы илə әлагəдар иди.

XIX əсрдə көркəмли јазычыларымыздан А. А. Бакыхановун, М. Ф. Ахундовун, Н. Нəримановун тəһсил вə тəрбијə јөнүмүндə мəктəблəрин, мəдəни-маариф мүəссисəлəринин тəшкили истигамəтиндə апардыглары елми-педагожи ишлəр, өз əсəрлəриндə бу вачиб саһəлəрин əһəмијјəт вə вəзифəлəри һаггында ирəли сүрүб əсасландырдыглары елми-нəзəри фикирлəр китабханачылыгын инкишафына да олдугча мүһүм тə'сир көстəрмишдир. Азəрбајчанда китабханашүнаслыгын елми əсасларынын формалашмасында XIX əсрин икинчи рүбү вə XX əсрин əввəллəриндə нəшр едилмиш Азəрбајчан мəтбуат органымыз «Əкинчи» гəзетинин вə Ҹ. Мəммəдгулузадəнин нəшр етдији «Молла Нəсрəддин» журналынын хидмəтлəри хүсусилə əвəзсиздир. Һəмин мəтбу органларын сəһифəлəриндə китабханаларын ачылмасы вə китабхана иши мəсəлəлəринə даир дəрч едилəн мəгалəлəр о дөврдə китабха-

наларын вəзифəлəрини вə чəмијјəтдə онларын јерини мүəјјəнлəшдирмəк бахымындан олдугча бөјүк əһəмијјəтə малик иди.

Мə'лум олдуғу кими XIX əсрин ахыры вə XX əсрин əввəллəри Азəрбајчанда елми шүурун формалашмасында хүсуси мəрһəлə тəшкил едир. Бу дөврдə милли китаб, милли китабхана идејаларынын елми-нəзəри фикирлəринин мејдана кəлиб формалашмасында да илк аддымлар атылмыш, милли китабханачылығымызын инкишафы, китабханаларын халгын тəһсил-тəрбијə вə мəдəни инкишафындакы мөвгејинин вə јеринин мүəјјəнлəшдирилмəсиндə мүһүм ишлəр көрүлмүшдүр. XIX əсрин ахырларында көркəмли јазычы, ичтимаи хадим Н. Нəримановун илк үмумачыг китабхана-гираəтхананы јаратмасы, китабханачылыг саһəсиндə фəалијјəт көстəрмəси китабхана ишинин тə'сир даирəсини, əн'əнəви форма вə үсулларыны хејли кенишлəндирмиш, она јени кејфијјəт көстəричилəри кəтирмишди. Н. Нəримановун китабханасынын мəдəни-маариф фəалијјəти сонрадан јаранан Азəрбајчан китабханалары үчүн мајак ролуну ојнамышдыр. Китабханада ајры-ајры дəрнəклəрин јарадылмасы, драм əсəрлəринин сəһнəјə гојулмасы, китабларын мүзакирəсинин кечирилмəси иши тəчрүбəсиндə бөјүк јенилик олмагла јанашы, һəм дə китабханашүнаслыг елми фикрини зəнкинлəшдирирди. Һеч тəсадүфи дејил ки, бу китабхана-гираəтхананын фəалијјəтини М. Ə. Рəсулзадə јүксəк гијмəтлəндирмишдир. Белə ки, М. Ə. Рəсулзадə бу китабхана-гираəтхана һаггында мəгалə јазмыш, үмумијјəтлə, китабханаларын чəмијјəтдə мүһүм рол ојнадығына, бөјүк мəдəнијјəт очағы кими онларын тəрбијə, тəһсил, милли ојаныш мəркəзи олдуғуна диггəт јетирмишдир.

1905-чи ил ингилабындан сонра чар сензурасы иттифаг вə чəмијјəтлəрин јарадылмасына ичазə вермишди. Məһз бу дөврдə Азəрбајчанда, хүсусилə Бакы шəһəриндə милли шүурун ојанмасына, милли мəктəблəрин ачылмасына, милли мəдəни-маариф мүəссисəлəринин тəшкилинə хүсуси диггəт јетирəн чəмијјəтлəр мејдана кəлмишди. Бу чəмијјəтлəр Азəрбајчан милли мəдəнијјəтинин тəрəггиси вə инкишафы, милли идеолокијанын формалашмасы саһəсиндə мүһүм ишлəр көрүрдү. Бунлардан «Мүсəлман Хејријјə Чəмијјəти», «Нəшри-маариф», «Ниҹат», «Сəадəт», «Əдəби јурд», «Сəфа» кими јары сијаси, јары милли мəдəнијјəт чəмијјəтлəрини көстəрə билəрик. Бу чəмијјəтлəр мəктəблəр ачмагла, мəдəни-маариф ишлəри апармагла јанашы китабханалар, гираəтханалар тəшкил етмəк, онларын ишини истигамəтлəндирмəк, бу мүəссисəлəри милли мəдəнијјəт мəркəзинə че-

вирмәк, милли китаб, милли гираәтхана мәсәләләрини әсасландырмаг, јени иш форма вә үсулларыны формалашдырмаг саһәсиндә дә мүһүм фәалијјәт көстәрирдиләр.

Беләликлә, апардыгымыз гыса тарихи үмумиләшдирмәләрдән мә'лум олур ки, Азәрбајчанда китабханачылыг фикри чох гәдим заманлардан мејдана кәлсә дә, әсасән XIX әсрин ахырлары — XX әсрин әввәлләриндә системләшдирилмиш елми фикир кими формалашмаға башламышдыр. XX әсрин 20—30-чу илләриндән е'тибарән исә китабханашүнаслыг саһәсиндә елми әсәрләр, арашдырмалар, тәдгигатлар мејдана кәлмиш, китабханашүнаслыг мүстәгил елм кими тәшәккүл тапыб инкишаф етмишдир.

2. Китабханашүнаслыгын предмети.

XIX әсрдән, хүсусилә 20—30-чу илләрдән башлајараг кениш китабхана шәбәкәләринә малик олан бир сыра габагчыл өлкәләрдә китабханачылыга даир елми-нәзәри фәнләрин мејдана кәлиб формалашмасы үчүн чидди аддымлар атылырды. Китабханашүнаслыгын елми инкишафына китабханалар үчүн пешәкар мүтәхәссис һазырлајан тәһсил мүәссисәләри дә көмәк едирди. Илк тәһсил мүәссисәләриндә китабхана ишинә даир фәнләрин тәдриси әввәлләр әсасән әмәли характер дашыса да, заман кечдикчә онлаһын тәдрисиндә елми-нәзәри арашдырмалар мејдана кәлир вә китабханачылыг фәнләринин өјрәнилмәсинин елми методикасы һазырланырды.

XIX әсрин икинчи јарысында АБШ-да, Инкилтәрәдә, Алманијада, Франсада, Мисирдә, Түркијәдә вә с. өлкәләрдә китабханашүнаслыга даир елми арашдырмалар мејдана кәлмишди. Китбханачылыга даир елми фикирләрин мејдана кәлиб тәшәккүл тапмасына дүнја мәдәнијјәтинин инчиләри һесаб едилән ајры-ајры халгларын милли мәдәнијјәтинин инкишафына вә бүтөвлүкдә дүнја елминин формалашмасына әвәзсиз хидмәт көстәрән милли китабханалар да јахындан иштирак етмишдир. Ән бөјүк милли китабханалардан Франса Милли китабханасы, Инкилтәрә Британија Музеји китабханасы, АБШ Конгрес китабханасы, Алманија Дөвләт китабханасы, Русија—Петербург Үмуми китабханасы, Анкара Дөвләт китабханасы китабхана ишини тәкмилләшдирмәк, јени хидмәт иши үсуллары вә формаларыны тәтбиг етмәк үчүн һәмишә чидди ахтарышлар апармыш, китабхана ишинин тәчрүбәсини јени-јени кәшфләрлә, методики араш-

дырмаларла зәнкинләшдирмишләр ки, бу да китабхана ишинин нәзәријјәси һесаб едилән китабханашүнаслыгын елми кими тәшәккүл тапыб формалашмасы, јени елми мүддәаларын нәзәри фикирләрлә әсасландырылмасы үчүн шәраит јаратмышдыр.

XIX әсрин ахырлары вә XX әсрин әввәлләриндә дүнја елминин тәрәггиси, китаб нәшринин бөјүк вүс'әт алмасы, бүтүн әсаслы елмләр саһәсиндә бөјүк кәшфләрин мејдана чыхмасы, елми-техники тәрәггинин наилијјәтләри, елми информасија партлајышы вә с. китабхана ишини, охучу вә китабхана мүнасибәтләрини, охучуја хидмәт ишинин тәшкили проблемләрини хејли мүрәккәбләшдирмишди. Бүтүн бунлар исә китабхана вә мәдәнијјәт, китабхана вә охучу проблемләринин елми әсасларла һәллини тәләб едирди.

Мәһз белә бир шәраитдә чәмијјәтдә баш верән бөјүк мә'нәви вә һуманитар дәјишикликләр фонунда әсасы јени ерадан әввәл дүнјанын ән бөјүк китабханасы олан Искәндәријјә китабханасында гојулмуш китабханачылыг биликләри китабханашүнаслыг елми кими формалашды вә дүнја китабханашүнаслыг елминә чеврилди. Заман кечдикчә чәмијјәтин информасија тә'минатында јахындан вә демәк олар ки, алтернативсиз иштиракы онлары коммуникатив системләрин әсас тә'минат базасына чевирмишдир ки, бу да чәмијјәтин инкишафында китабханаларын идеоложи, информасија, мәдәни-маариф функсијалары илә јанашы, мә'нәви вә һуманитар функсијаларынын да јүксәлдилмәсини тәләб едирди. Китабхана тарихинә нәзәр салдыгча мә'лум олур ки, әсрләр боју бөјүк вә зәнкин китаб фондлары јарадан, онлары горујуб сахлајан, бәшәријјәтин билик вә тәчрүбәсини нәсилдән-нәслә чатдыран китабханалар гијмәтли һуманитар сәрвәтләр формалашдырмыш вә бу сәрвәтләрин инкишафына мәгсәдјөнлү истигамәт вермишдир. Китабхана — китаб инсанын (охучу вә китабханачы) биркә фәалијјәтинин тәзаһүр етдијиндән о, һуманитар мүәссисә кими характеризә олунур. Китабханалар бәшәријјәтин јаратдыгы институтлар олдугундан билаваситә чәмијјәтин бир һиссәси кими инсанлара өзләрини вә дүнјаны дәрк етмәклә көмәк көстәрмәк јолу илә чәмијјәтин тәкмилләшмәсинә јардым етмәјин гаршыларына мәгсәд гојмушлар. Бу бахымдан китабхана ишинин сосиал елмләрә аид олмасы ганунa ујгундур.

Сонралар китабхана ишинә техники васитәләрин тәрәгги, охучулара хидмәт ишиндә јени васитәләрдән истифадәсинин фәалијјәтинин истигамәтини техники вә дикәр сферарә јахынлашдырмасына бахмајараг, китабхана ишинин һуманитар мәзмуну дәјишмәз галмышдыр.

Дүнја сивилизасијасынын илк мәдәнијјәт очагларындан бири кими тәшәккүл тапыб формалашан китабханалар илләр өтдүкчә чәмијјәтдә баш верән дәјишикликләрлә әлагәдар олараг тәкмилләшән, чәмијјәт үзвләринин мә'нәви аләминә, тәфәккүр тәрзинә, әхлагына вә психолокијасына даһа чох нүфуз етмәјә башлајан һуманист дәјәрләрин мәнбәји кими чыхыш етмишдир. Мәһз китабхана ишинин һуманитар характер дашымасы, китабханашүнаслығында һуманитар бир елм кими формалашмасыны әсасландырмышдыр. Көркәмли Америка алими Джесск Шира јазыр: Китабханашүнаслыг — коммуникасија процессинин елә бир саһәсидир ки, мәһз онун васитәси илә мәдәнијјәтин горунмасы мүмкүн олур. Беләки, комуникасијасыз мәдәнијјәт јохдур. Мәдәнијјәтин мүһүм саһәси олан китабхана ишинин өјрәнилмәси просесиндә дәгиг вә тәбиәт елмләринин дәлилләриндән истифадә едилмәсинә, китабханашүнаслығын даһа чох сосиал ичтимаи елмләрә јахынлашмасына бахмајараг, бу елм өз маһијјәти е'тибары илә һуманитар елм олараг галыр. Бунун әсас сәбәбини китабхана ишинин мәзмунунда вә характериндә, мәгсәд вә вәзифәләриндә, чәмијјәтдә тутдуғу мөвгедә ахтармаг лазымдыр. Китаб вә инсанын гаршылыглы әлагәсинин јарадылмасы просесиндә тәзаһүр едән китабхана иши, һеч шүбһәсиз ки, һуманитар характер дашыјыр. Чүнки чәмијјәтин мөвчуд олдуғу бүтүн дөврләрдә инсан бејни илә сәнәд арасында көзә көрүнмәјән чох инчә вә мөһкәм әлагәләр мөвчуд олмушдур. Заман кечдикчә китабхана ишинин бөјүк вүс'әт алмасы, чәмијјәтдә онун мөвгејинин даһа да мөһкәмләнмәси, китабхана иши просесинин мүрәккәбләшмәси, китабханачылыг проблемләринин тәдгигинә һәдсиз еһтијачын әмәлә кәлмәси бу саһәдә чидди тәдгигатлар апарылмасыны, китабханашүнаслығын бир елм кими инкишаф етдирилмәси зәрурәтини ирәли сүрүрдү.

Китабханашүнаслыг елми фикринин XIX әсрин II јарысында мејдана кәлиб тәшәккүл тапмасына бахмајараг онун әсаслы бир елм кими формалашмасы, дәрин елми тәдгигатлар, үмумиләшдирмәләр апаран системләшмиш биликләрә чеврилмәси мәһз тарихә елми-техники ингилаблар әсри кими дахил олан XX әсрдә мүмкүн олмушдур.

XX әсрдә дүнјанын габагчыл өлкәләриндә китабханалар шәбәкәси кенишләнмиш, онларын јени типләри вә формалары мејдана кәлиб мөһкәмләнмишдир. Китаба, мүталиәјә јаранан бөјүк тәләбат китабхана ишинин инкишаф вә тәрәггисини, бу саһәдә чидди дөнүш әмәлә кәлмәсини, китабхана ишинин көкүндән јахшылашдырылмасыны, тәтбиг олунан форма вә үсулларын елми әсаслар үзәриндә гурулмасыны,

мөвчуд тәчрүбәнин үмумиләшдирилмәсини тәләб едирди. Беләликлә, чәмијјәтдә китабханашүнаслығын нәзәри проблемләринин өјрәнилмәсинә тәләбат артмышды. «Инсан вә китаб», «китабхана вә чәмијјәт» проблемләринин комплекс шәкилдә өјрәнилмәси зәрурилији дә китабханашүнаслыг нәзәријјәсинин јараныб формалашмасыны тәләб едирди. Бу комплексләрин формал категоријалар кими дејил, чәмијјәтин сосиал, игтисади вә мәдәни һәјаты илә үзви сурәтдә бағлы, јени бүтөв вә ичтимаи бир һадисә кими арашдырылмасы китабханашүнаслығын әсас вәзифәсинә чеврилмишди. Мәһз буна көрәдир ки, китабханашүнаслыгда китаб сәрвәтиндән истифадә едилмәси, китабын јајылмасы, күтләви мүталиәнин тәшкили, мүталиәнин нәзәри проблемләри һаким мөвге тутмушдур. Ирәли сүрүлән нәзәри мүддәалар «Китабхана вә чәмијјәт», «Инсан вә китаб» комплекс проблемләринин һәллинә хидмәт етмәклә, китабханаларын ән мүһүм вәзифәси олан «китабхана вә охучу» проблеминин дәриндән өјрәнилмәси үчүн шәраит јарадыр. «Китабхана вә охучу» проблеми китабханашүнаслығын ән санбаллы проблеми кими ортаја чыхдығындан китабханашүнаслығын әсасларынын формалашмасы мүһүм әһәмијјәт кәсб едир вә ејни заманда «Китаб вә охучу» ««Китабханачы вә охучу» проблемләринин һәлли имканы газаныр. Мәһз охучулара хидмәт просесинин елми методики јоллары, үсуллары вә каналлары әлагәли шәкилдә өјрәнилмәклә китабханашүнаслығын сон наилијјәтләринә јијәләнмиш китабханачынын ролу мејдана чыхыр, китабханачы пешәси формалашыр, чәмијјәтдә онун ролу, вәзифәләри ајдынлашдырылырды.

Беләликлә, китабханашүнаслығын тәдгигат предмети чәмијјәтдә китабын јајылмасы вә дөвријјәси просесиндән ирәли кәлән мүрәккәб проблемләрин чохсаһәли комплексиндән ибарәтдир.

Охучу вә мүталиә просеси, мүталиәнин сосиал тәбиәти, ичтимаи тәләбата чеврилмәси, күтләвилији, функсијалары, китабын јајылмасында вә дөврийјәсиндә китабхананын јери, китабхана вә шәхсијјәт, китаб тәблигинин мүталиәјә рәһбәрлији, әһалијә китабхана хидмәтинин елми әсаслары, китабханаларын типолокијасы, китабхана сијасәтинин әсаслары, китабхана системинин формалашдырылмасы принсипләри, китабхана ишинин идарә едилмәси, китабхана ишинин перспективләринин прогнозлашдырылмасы, китабханачы кадрларын јерләшдирилмәси проблемләри вә с. мәсәләләр китабханашүнаслығын тәдгигат објектинин әсаслары кими мејдана чыхыр. Китабханашүнаслыг һуманитар елм олуб, китабханачылыг просесинин инкишаф ганунаујғунлуглары

ны, хассәләрини, характер вә гурулушуну өјрәнир вә инсанларын тәрбијәсинин, мәдәни техники, интеллектуал сәвијјәсинин јүксәлдилмәсинин әсас амили, елм вә техниканын наилијјәтләринин јајмагын мүһүм каналы олан чап әсәрләриндән ичтимаи истифадәнин тәшкили проблемләрини тәдгиг едир.

Китабханашүнаслыг китабханаларын сосиал ролуну вә характерик хүсусијјәтләрини өлкәнин тарихи мәдәни, игтисади, сосиал-сијаси һадисәләри илә әлагәдар олараг өјрәнир, үмумиләшдирмәләр апарыр, елми әсаслара, тәчрүби базаја сөјкәнән нәзәри мүддәалар ирәли сүрүр.

Китабханашүнаслығын нәзәри әсаслары мәдәни гуручулуғун вә һәмчинин китабхана ишинин топланмыш тәчрүбәсинин өјрәнилиб үмумиләшдирилмәси әсасында ишләниб һазырланыр.

Китабханашүнаслығын методоложи әсасы вә проблемләри һәр бир тарихи мәрһәләдә сосиал-игтисади шәраит вә мөвчуд гурулушун идеолокијасы илә мүәјјәнләшдирилир.

Мүасир дөврдә Азәрбајчан китабханашүнаслығынын гаршысында дуран мәгсәдләр чәмијјәтдә баш верән ингилаби дәјишикликләрә ујғун олараг үмумбәшәри биликләрин, һуманист идејаларын јајылмасына, инсан һүгугларынын горунмасына, демократијанын бәргәрар олмасына, дүнја мәдәнијјәтинин, Азәрбајчан милли мәдәнијјәтинин, Азәрбајчан милли идеолокијасынын тәблиғинә, мүстәгил суверен Азәрбајчан дөвләтчилијинин мөһкәмләнмәсинә хидмәт едән сосиал институт кими китабханаларын вәзифәләринин вә инкишаф истигамәтләринин мүәјјәнләшдирилмәсини тәләб едир. Бу просес, ејни заманда, совет һакимијјәти илләриндә китабханашүнаслығын нәзәријјәсиндә вә методикасында мејдана кәлиб формалашмыш сәһв фикирләри, мүддәалары, вә консепсијалары ашкара чыхарыб тәнгид етмәји, китабханачылыг нәзәријјәсини јанлыш бахышлардан вә тәһрифләрдән азад етмәји, дүнја китабханашүнаслығы тәчрүбәсиндән истифадә етмәклә китабханашүнаслығын нәзәријјәсиндә вә методикасында јени елми мүддәаларын вә консепсијаларын ишләниб һазырланмасыны, онларын китабханаларын тәчрүбәсинә тәтбиг олунмасыны тә'мин етмәји мүһүм вәзифә кими китабханашүнаслыг елминин гаршысында гојур. Идеоложи әсарликдән азад олдуғумуз мүасир шәраитдә китабхана ишинә мүәјјән групун, партијанын мәнафејини ифадә едән идеоложи чәһәтдән дејил, фәлсәфи, методоложи бахымдан јанашмаг лазымдыр. Чәмијјәтин өз инкишафынын јени, даһа мүрәккәб мәрһәләсинә гәдәм гојдуғу индики дөврдә, бу мүрәккәб мәрһәләнин хүсусијјәтләрини фәлсәфи

чәһәтдән дәрк етмәк, китабхана ишинин фәлсәфәсини араштырмаг хүсусилә зәруридир. Формалашмагда олан мүасир чәмијјәтдә китабханаларын мәдәни, информасија, сосиал әһәмијјәт вә вәзифәләри, башга ичтимаи институтлар в сосиал дәјәрләр системиндә јени ајдынлашдырылмалыдыр. Китабханачылыг нәзәријјәси бүтүн бунлара јени тәфәккүр бахымындан, дүнја китабханашүнаслығынын мүтәрәгги елми наилијјәтләрини нәзәрә алмаг, ондан бәһрәләнмәк кејфијјәт-нәзәриндән јанашмалыдыр.

Дүнја ичтимаијјәти тәрәфиндән китабхана ишинин бүнөврәси кими гијмәтләндирилән информасијанын үмумачыг олмасы принсипи китабханашүнаслығын әсас принсипи олмалы, чәмијјәт үзвләрини информасија илә максимум тә'мин етмәк вә бу саһәдә әмәли фәалијјәт көстәрмәк китабхана ишинин мәһәк дашына чеврилмәлидир.

Һуманитар елм кими китабханашүнаслыг, фәлсәфә, сосиолокија, тарих, педагокика, психолокија, китабшүнаслыг, библиографијашүнаслыг, информатика вә с. елмләрин наилијјәтләриндән, нәтичәләриндән вә нәзәри мүддәаларындан истифадә едәрәк мүасир китабханачылыг нәзәријјәсини ишләјиб тәкмилләшдирмәли, әһалијә китабхана хидмәтинин сәмәрәли тәшкили јолу илә үмумбәшәри биликләрин тәблиғинин форма вә үсуллары һаггында бејнәлхалг стандартлара ујғун төвсијәләр һазырланмалыдыр.

3. Китабханашүнаслығын гурулушу.

Башга елм саһәләри кими китабханашүнаслығын да өзүнәмәхсус гурулушу вә ичтимаи функсијалары вардыр. Китабханашүнаслығын гурулушу она дахил олан фәнләрин чохсаһәлији вә мүрәккәблији илә характеризә олунур. Бир елм саһәси кими китабханашүнаслығын проблемләри ашағыдакы елми фәнләр дахилиндә өјрәнилир.

I. **Китабханашүнаслыға кириш** — китабханашүнаслыг фәнләри системиндә әсас јер тутан үмумнәзәри вә пешәкар-тәчрүби характерли елми фәндир. Бу фәнн китабхана ишинин инкишаф ганунаујғунлуглары, әһалијә китабхана хидмәтинин тәшкили, китабхана ишинин идарә едилмәси, китабхана системинин формалашмасы, китабханаларын типолокијасы, китабхана шәбәкәсинин јерләшдирилмәси вә мәркәзләшдирилмәси кими мүһүм нәзәри әһәмијјәтә малик проблемләри тәдгиг едир. Идеоложи вә елми информасија мүәссисәләри олан китабханаларын јени инсанын тәрбијә едилмәсиндә вә габагчыл иш тәчрүбәсинин јајылмасында

ролунун вә вәзифәләринин өјрәнилмәси үмуми китабханашүнаслыға кириш фәнининин тәдгигат објектинә дахилдир.

Китабханашүнаслыға кириш һәмчинин үмумнәзәри фәнн кими китабхана ишинин тәчрүбәсинин өјрәнилмәси, китабхана иши саһәсиндә баш верән һадисәләрин елми чәһәтдән гијмәтләндирилмәси, дөвләтин китабханачылыг сијасәтинин һәјата кечирилмәси саһәсиндә дә әһәмијјәтли тәдгигатлар апарыр.

2. **Китабхана фонду** — бу фәнн мүхтәлиф тип вә нөвдән олан китабханаларын фондларынын јарадылмасы ганунаујғунлугларыны, принсипләрини өјрәнир. Китабхана фонду фәнни китабхана фондларынын јарадылмасыны систем һалында көтүрәрәк, онларын мәгсәд вә вәзифәләрини, комплектләшдирмә принсипләрини, планлашдырылмасыны, китабхана фондларынын тәшкили әсасларыны, учот вә јохланылмасыны, јерләшдирилмәсини, дүзүлүш вә сахланылмасыны, китабханаларын әлагәләндирилмәсини, һәмчинин китабханаларын китабла тәчһизаты системини тәдгиг едир, үмумиләшдирмәләр апарыр, елми төвсијәләр верир.

3. **Китабхана каталоглары** — чап әсәрләринин тәсвири, системләшдирилмәси вә каталогларын тәшкили нәзәријјәсини вә методикасыны өјрәнир. Бу фәнн хүсуси бөлмәләр әсасында каталогларын әһәмијјәт вә вәзифәләрини, әһалијә китабхана хидмәтинин тәшкили просесиндә онларын ролуну, чап әсәрләринин тәсвири, тәснифи вә предметләшдирилмәсинә мувафиг олараг әлифба, системли вә предмет каталогларынын тәшкили, гурулушу вә методикасыны өјрәнир. Бу фәнн һәмчинин каталогларын тәшкили, китабханаларын каталог вә картотека системинин, мәркәзләшдирилмиш каталоглашдырманын вә каталогларын механикләшдирилмәси вә автоматлашдырылмасыны, һабелә тәснифләшдирмә нәзәријјәси вә методикасы мәсәләләрини тәдгиг едир.

4. **Охучуларла иш**—мүталиә просесинин вә охучуларын өјрәнилмәсинин нәзәри вә методик мәсәләләриндән бәһс едир. Мүталиәнин күтләви характер алдығы, китаб тәблиғинин даһа да мүрәккәбләшдији мүасир шәраитдә охучуларла иш фәнининин тәдгигат објекти кенишләнмиш вә нәзәри чәһәтдән әсасландырылмағы, сосиоложи тәдгигатларын апарылмасы вә үмумиләшдинилмәси әсасында нәтичәләр чыхарылмасыны тәләб едән бир фәннә чеврилмишдир. Китабханаларда охучу мүталиәсинә рәһбәрлик, китаб тәблиғинин, охучулара хидмәт системинин принсип вә методларынын арашдырылмасы мәсәләләри дә охучуларла иш фәнни тәрәфиндән өјрәнилир. Охучуларла ишин психоложи вә педагожи әсасларынын, китабхана психолокијасынын вә педагокикасынын јарадылмасында охучуларла иш фәнининин тәдгигатлары мүһүм рол ојнајыр.

5. **Китабхана ишинин тәшкили, игтисадијјаты вә идарә олунмасы**—мүасир шәраитдә бу фәннин тәдгигат објекти хејли кенишләнмиш, китабхана иши просесинин бир чох мүһүм саһәләрини әһатә едән фәннә чеврилмишдир. Бу фәнн мүхтәлиф типли китабханаларын гурулушуну, китабхана ишинин планлашдырылмасы вә учотуну, китабханаларын мадди-техники базасынын јарадылмасыны, китабханачы әмәјинин елми тәшкилини вә нормалашдырылмасыны, китабхана иши просесинин технолокијасыны вә механикләшдирилмәсини, китабханалара методики рәһбәрлик мәсәләләрини өјрәнир.

6. **Китабхана ишинин тарихи** — сон заманлар мүстәгил елм саһәси кими инкишаф едән китабхана ишинин тарихи фәнни дә китабханашүнаслығын тәркиб һиссәсини тәшкил едир. Чәмијјәт тарихинин тәркиб һиссәләриндән бири олан китабхана ишинин тарихи, чәмијјәтин инкишафынын мүхтәлиф мәрһәләләриндә китабхана ишинин инкишаф ганунаујғунлугларыны ашкара чыхарыр, китабханаларын сосиал ролуну, идеоложи әһәмијјәтини, елм, маариф, мәдәнијјәт вә халг тәсәррүфатынын инкишафындакы хидмәт вә әһәмијјәтини мејдана чыхарыб үмумиләшдирир. Әһалијә китабхана хидмәтинин вәзијјәтини өјрәнир, һәмчинин китабханачылыг фикринин инкишафыны тәһлил едир. Китабхана тарихинин өјрәнилмәси китабханашүнаслығын бир елм кими формалашыб инкишаф етмәси, онун нәзәријјә вә тәчрүбәсинин тәкмилләшмәси ишиндә дә әһәмијјәтлидир. Һәр бир елмин кечдији јолу билмәк, о елмин өзүнүн инкишафы, гаршысында дуран вәзифәләрин мүвәффәгијјәтлә һәлл едилмәси үчүн дә зәруридир. Мәдәнијјәт тарихинин мүһүм саһәләриндән бири олан китабхана тарихинин өјрәнилмәси саһәсиндә көрүлән ишләр буна мисал ола биләр. Сон заманлар өлкәмиздә китабхана ишинин тарихи курсунун тәдгиг објектинин, предметинин вә вәзифәләринин мүәјјәнләшдирилмәсинә, онун инкишаф едиб мүстәгил елм саһәси кими формалашмасына даир тәдгигатлар мејдана кәлмишдир. Китабхана ишинин тарихинә аид биликләр, тәкчә кечмиши өјрәнмәк үчүн дејил, мүасирлији баша дүшмәк үчүн, әһалијә китабхана хидмәтини һәртәрәфли јахшылашдырмаг, китабхана ишинин перспективләрини дә мүәјјәнләшдирмәк үчүн дә бөјүк әһәмијјәт кәсб едир.

7. **Китабхана ишинин техники васитәләри**—мүасир дөврдә китабхана иши просесинә техники васитәләрин, хүсусилә һесаблама техникасынын, компјутерләрин тәтбиги просесини

45846
M.F.Axundov adına
Azərbaycan MK
Kitabxanası

өјрәнир. Мүасир китабхананы һесаблама техникасындан вә компјутерләшмәдән кәнарда дүшүнмәк мүмкүн дејил. Она көрә дә бу фәннин тәдриси заманы китабхана ишинин мүхтәлиф саһәләринә һесаблама техникасынын, компјутерләрин, сурәтчыхарма вә чохалдычы апаратларын, аудиовизуал вә дикәр техники васитәләрин тәтбиг едилмәсинин методикасы өјрәнилир.

КИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ ЕЛМЛӘР СИСТЕМИНДӘ

Ичтимаи шүур формаларындан бири олан елм тәбиәт, чәмијјәт вә тәфәккүрүн инкишаф ганунлары һаггында биликләр системидир. Бәшәр мәдәнијјәтинин зәрури мәһсулу, мадди вә мә'нәви мәдәнијјәтин башлыча мәнбәји кими меjдана чыхан елмләрин тәшәккүлү вә инкишафы тарихинә нәзәр салдыгда белә бир ганунауjғунлуг ашкара чыхыр ки, һәм тәбиәт елмләри, һәм дә чәмијјәт елмләри мејдана кәлиб формалашаркән бир-бири илә әлагәдә олмуш, бир-биринин нәтичәләриндән бәһрәләнмиш, гаршылыглы шәкилдә инкишаф етмишләр. Һәм тәбиәтшүнаслыг, һәм дә һуманитар саһәдә әсаслы елмләрин әлдә етдији нәтичәләрдән ганунауjғунлугдан тәтбиги елм саһәләриндә кениш истифадә олунмуш вә заман кечдикчә даһа артыг истифадә едилмәкдәдир. Бу да елмләрин инкишафында Дифференсасија вә интеграсија просесинин баш вермәсини тә'мин едир.

Бу бахымдан ән кәнч елм саһәләриндән бири олан китабханашүнаслыгын елми-нәзәри инкишфында әсаслы елмләрин нәтичәләриндән истифадә етмәк, онларын гаршылыглы әлагәсини мөһкәмләндирмәк китабханашүнаслыгын елми методлар вә мүддәаларла зәнкинләшмәсинә сәбәб олмуш, јени-јени тәдгигат үсулларындан истифадә етмәк үчүн зәмин јаратмышдыр.

Китабханашүнаслыгын тәдгигат објекти олан китаб вә китабхана, онун јаранмасы, формалашмасы, кечдији инкишаф јолу, китабханаларын чәмијјәтдә тутдуғу јер, инсанларын тәрбијәсиндә, тәһсилиндә, интеллектуал инкишафында ролу, милли идеолокијанын формалашмасында, тәблиғиндә, чәмијјәтин мәдәни, елми вә интеллектуал инкишафына бөјүк тә'сир көстәрән информасијанын тәшкилиндә вә јајылмасындакы фәалијјәти китабханашүнаслыгла јанашы олараг бир чох әсаслы вә гоһум елмләрин тәдгигат објекти олдуғундан һәмин елмләрлә китабханашүнаслыгын гаршылыглы әлагәләринин өјрәнилмәси вә китабханашүнаслыг

тәдгигатларына тәтбиг едилмәси мүһүм мәсәлә кими ортаја чыхыр. Китабханашүнаслыгын башга елмләрлә гаршылыглы әлагәсинин өјрәнилмәси көстәрир ки, дикәр гоһум елмләр дә өз нөвбәсиндә китабханашүнаслыгын елми нәтичәләриндән бәһрәләнир вә елми арашдырмаларында онлардан истифадә едирләр ки, бу да һәмин елмләрин елми үмумиләшдирмәләр апармасына, конкрет елми нәтичәләр чыхармасына көмәк едир.

Китабханашүнаслыгын башга елмләрлә әлагәсинин өјрәнилмәси мәгсәдјөнлү характер дашымагла, китабханашүнаслыгын тәдгигат објектинин даһа чох һансы елмләр тәрәфиндән өјрәнилдијини, онларын методоложи әсасларындан, тәдгигат форма үсулларындан истифадә етмәјин сәмәрәлилији арашдырылмалы, һәмин елмләрлә координасија вә интеграсија проблемләри мүәјјәнләшдирилмәли вә беләликлә дә китабханашүнаслыгын һәртәрәфли үмумиләшдирилмиш елми методолокијасы һазырланмалыдыр. Башга елмләрлә китабханашүнаслыгын әлагәләринин өјрәнилмәси заманы ашағыдакы мәсәләләрин һәллинә даһа чох диггәт јетирмәк зәруридир.

1. Мә'лумдур ки, китабханашүнаслыгын тәдгигат објекти олан китаб, китабхана иши, китабдан ичтимаи истифадәнин тәшкили проблемләри комплекс тәдгигатларын апарылмасыны гаршыја гојур. Комплекс проблемләрин исә бир чох әсаслы гоһум, һуманитар вә сосиал-нәзәри елмләрин нәтичәләриндән истифадә олунмадан һәлл едилмәси мүмкүн дејилдир. Белә елмләр сырасына фәлсәфәни, сосиолокијаны, тарихи, игтисадијјаты, ријазијјаты, психолокијаны, педагокиканы, китабханашүнаслығы, библиографијаны вә информатиканы дахил етмәк зәруридир.

2. Китабханашүнаслыға даир елми арашдырмалары, тәдгигатлары, тәчрүбәләри, үмумиләшдирмәләри мүвәффәгијјәтлә апармаг, әлдә едилмиш јүксәк елми нәтичәләри тәчрүбәјә тәтбиг етмәк, сәмәрәли әмәли угурлар газанмаг үчүн көстәрилән елмләрин тәдгигат методларындан истифадә етмәк. Тәчрүбә көстәрир ки, башга елмләрин тәдгигат методларындан кениш истифадә олунмасы, онун китабхана тәдгигатлары тәчрүбәсинә тәтбиг едилмәси, китабханашүнаслыгын тәдгигат методлары илә һәмин методлардан гаршылыглы сурәтдә истифадә олунмасы китабханашүнаслыг нәзәријјәсинин елми сәвијјәсинин јүксәлмәсинә әһәмијјәтли тә'сир көстәрмиш, онун нәтичәләрини мүчәррәдликдән хилас етмиш, сырф әмәли характер дашымасыны тә'мин етмиш ону китабханачылыг тәчрүбәсинә даһа да јахынлашдырмышдыр.

Елм тарихиндән мә'лумдур ки, дүнја елминин инкишафында елмләрин интеграсијасы просеси ганунаујғун бир просес олмагла билик саһәсиндәки дифференсасијасы илә бирликдә баш верәрәк елмләрин гаршылыглы инкишафына мүсбәт тә'сир көстәрир. Бу бахымдан китабханашүнаслыгын дикәр елмләрлә әлагәсини өјрәнәркән мә'лум олур ки, китабханашүнаслыг јухарыда көстәрдијимиз елмләрин методларындан, нәтичәләриндән фајдаландығы кими, һәмин елмләр дә китабханашүнаслыгын сырф өзүнәмәхсус елми методларындан, нәтичәләриндән јери кәлдикчә истифадә едәрәк фајдаланмыш вә гаршылыглы тәдгигат үсулларындан истифадә етмишләр. Доғрудур, бу ики әлагәләр һәлә индијә гәдәр аз өјрәнилмиш, мүһүм елми арашдырмалар лазымы дәрәчәдә апарылмамышдыр. Бу проблемин кәләчәкдә даһа дәриндән өјрәнилмәсинә бөјүк еһтијач һисс едилмәкдәдир. Индики исә характер е'тибарилә китабханашүнаслыға даһа јахын олан елмләрин тимсалында онларын гаршылыглы әлагәләрини нәзәрдән кечирәк.

Үчүнҹү, китабханашүнаслыг вә фәлсәфә чәмијјәт вә инсан тәфәккүрүнүн ән үмуми ганунаујғунлуглары һаггында елм олан фәлсәфәнин методларындан истифадә китабханашүнаслыг проблемләринин өјрәнилмәси, онун елми методларынын јарадылмасы, елми тәдгигат үсуллары вә формаларынын мүәјјәнләшдирилмәси үчүн олдугча бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Елми-техники ингилаб шәраитиндә индијә гәдәр өјрәнилмәјән јени һадисәләрин вә фактларын мејдана чыхмасы, бунларын арасында баш верән зиддијјәтләрин методоложи бахымдан һәлли јалныз фәлсәфәнин көмәји илә мүмкүн олур. Мүасир шәраитдә мәдәнијјәтин мүһүм саһәләриндән бири олан китабханаларын чәмијјәтин инкишафында ојнадығы рол даһа да кенишләнмиш, китабханалар инсанларын тәһсилиндә, тәрбијәсиндә, мәдәни инкишафында, интеллектуал вә пешәкарлыг сәвијјәсинин јүксәлдилмәсиндә бир сосиал институт кими формалашмышдыр. Онларын көрдүјү ишин мәзмунунда бөјүк дәјишикликләр баш вермиш, чәмијјәтин сосиал тәрәггисиндә хидмәт китабханаларын әсас вәзифәсинә чеврилмишдир. Чәмијјәт, китаб вә охучу мүнасибәтләринин тәһлили, онун фәлсәфи анлајышы, китабхана фәлсәфәсинин предметинин өјрәнилмәси проблемләринин һәллинә бөјүк еһтијач дујулмагдадыр. Мәдәнијјәт һаггында тә'лимин, мәдәни тәрәггинин мүвәффәгијјәтләринин вә мәдәнијјәтин дикәр проблемләринин мүасир шәраитдә өјрәнилмәси, фәлсәфи үмумиләшдирмәләр апарылмасы, мүталиәнин јајылмасы, онун сосиал нәтичәләринин арашдырылмасы китабханашүнаслыгын саһә еһтијачы елми

нәтичәләрдән истифадә олунмадан мүмкүн дејилдир. Китабханашүнаслыг өз тәдгигатларында фәлсәфәнин методлары илә јанашы конкрет фәлсәфи тәснифатлардан да кениш истифадә едир. Билаваситә елми тәснифатлар әсасында јаранан вә инкишаф едән, заман кечдикчә тәкмилләшән китабхана тәснифатлары буна мисал ола биләр. Китабхана тәснифатларынын јарадылмасы олдугча мүрәккәб бир јарадычылыг саһәси олдуғундан фәлсәфи тәснифатлар олмадан онларын тәртиби гејри-мүмкүндүр.

Мәһз буна көрәдир ки, сон заманлар дүнјанын габагчыл өлкәләриндә бөјүк китабхана фондларыны тәснифләшдирмәк үчүн китабхана тәснифаты чәдвәлләринин јарадылмасында китабханашүнасларла јанашы философлар, дикәр һуманитар вә тәбиәтшүнаслыг елмләринин көркәмли алимләри дә иштирак етмишләр. Белә тәснифат чәдвәлинә мисал олараг XX әсрин 60—80-чы илләриндә бир чох елмләри тәмсил едән алимләр коллективи тәрәфиндән кечмиш ССРИ-дә јарадылмыш китабхана-библиографија тәснифатыны (КБТ) мисал көстәрмәк олар. Елмләр тәснифаты илә китабхана тәснифатынын гаршылыглы әлагәсини арашдыраркән мә'лум олур ки, китабхана тәснифатлары билаваситә үмуми фәлсәфи елми тәснифатлар әсасында јаранмышдыр. Көркәмли Америка алими Мелвил 1876-чы илдә өзүнүн индијәдәк демәк олар ки, бүтүн дүнја китабханаларында тәтбиг едилән вә узун өмүрлү китабхана-библиографија тәснифаты һесаб едилән онлуг тәснифатыны јаратды. Ф. Беконун елмләр тәснифаты әсасында јаранмыш бу тәснифатда М. Дүн һәмчинин Контун, Спенсерин вә б. елмләр тәснифатындан истифадә етмиш, һәмчинин јери кәлдикчә Ф. Беконун елмләр тәснифатына әлавәләр дә артырмышдыр.

Чәмијјәтин инкишафынын јени мәрһәләсинә гәдәм гојдуғу һазырки мүрәккәб шәраитдә китабхана ишинә идеоложи чәһәтдән дејил, онун ганунаујғунлугларына фәлсәфи чәһәтдән јанашмаг зәрурәти дә мејдана чыхыр. Бу зәрурәт исә китабхана ишинин фәлсәфәсини өјрәнән мүстәгил фәннин — «Китабхана фәлсәфәси» фәнниннин формалашмасыны мүһүм бир вәзифә кими философларын вә китабханашүнасларын гаршысында гојур.

КИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ ВӘ СОСИОЛОКИЈА.

Чәмијјәт һаггында тә'лим олан сосиолокија мүхтәлиф сосиал һадисәләрин гаршылыглы әлагәсини вә инсанларын

сосиал давранышынын үмуми ганунаујгунлугларыны өјрәнир. Муасир чәмијјәтдә сосиал институтлар кими формалашан китабханаларын ишинин сосиал тәрәфи һәмишә сосиологларын диггәт мәркәзиндә олмуш, онлар сосиоложи тәдгигатлар заманы китабханаларын иш тәчрүбәсиндән ардычыл олараг истифадә етмишләр. Китабханашүнаслыгла сосиолокијанын гаршылыглы әлагәләри хүсусилә китаб вә мүталиә сосиолокијасынын өјрәнилмәси саһәсиндә чохлу елми нәтичәләрин мејдана кәлмәсинә сәбәб олмушдур. Китабханашүнаслыг, сосиолокија вә китабшүнаслыгын интеграсијасы нәтичәсиндә чәмијјәтдә чап мәһсулларындан истифадә олунмасы, сосиал фактлары вә ганунаујгунлуглары өјрәнән мүстәгил фәннин — «Мүталиә сосиолокијасынын» јаранмасына кәтириб чыхарды. Китабханашүнаслыгын ән мүһүм саһәләриндән бири олан «Охучуларла иш» фәнниним елми тәдгигатларында сосиолокијанын тәдгигат методларындан: анкет сорғусу, мусаһибә, сосиал експеримент, експерт гијмәти вә с. истифадә едилмәси проблемин һәллинә олдугча әһәмијјәтли тә'сир көстәрир. Мүталиә сосиолокијасынын мејдана кәлмәси вә инкишафы, китабханаларда онун мүддәаларындан истифадә едилмәси, китаб дөвријјәси проблемләри үзрә тәдгигат ишинин кенишләнмәсинә сәбәб олмушдур ки, бу да китабханашүнаслыгын елми мүддәаларынын мүчәррәдликдән узаглашмасына шәраит јаратмышдыр. Мүталиә сосиолокијасы китабханашүнаслыгын нәзәри мүддәаларындан истифадә едәрәк мүхтәлиф груп әһалијә китабхана хидмәтинин проблемләрини өјрәнмәк үчүн хүсуси төвсијәләр һазырлајыр.

Һәр ики елмин гаршылыглы әлагәси анчаг китабханашүнаслыгын елми потенсиалынын күчләнмәсинә дејил, һәмчинин сосиолокијанын инкишафына көмәк едир. Белә ки, сосиолокија ардычыл олараг китабханашүнаслыгын мүталиә, онун јајылмасы, охучу марағынын өјрәнилмәси, охучу тәләбатынын динамикасы, мүталиә үчүн сәрф едилән вахт, китабхана фонду тәркибинин јахшылашдырылмасы јоллары, әһалијә китабхана хидмәти системинин тәкмилләшдирилмәси, китабхана ишинин идарә едилмәси, китабханачылыг сәнәтинин сосиал тәрәфләри, китабханачы кадрларын һазырланмасы вә китабханалара методики рәһбәрлик мәсәләләринә аид тәдгигатларындан истифадә едир.

Сон заманлар китабханаларда «Ишләјән кәнчләрин мүталиәси», «Кичик шәһәрләрин һәјатында китаб вә мүталиә» вә с. кими сосиоложи тәдгигатларын апарылмасы, програмлашдырылмыш комплекс тәдгигатларын јеринә јетирилмәси вә јекунлашдырылмасы просесиндә китабханашүнаслыгын

вə сосиолокиjанын тəдгигат методларындан истифадə един-
мəси бу ики елмин əлагəлəрини даhа да jахынлашдырмыш-
əлдə едилмиш нəтичəлəр həр ики елм саhəсинин гаршылыг-
лы инкишафына сəбəб олмушдур.

КИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ ВƏ ТАРИХ

Тарих елми чəмиjjəтин кечмишини конкрет вə həртəрəф-
ли өjрəнир, үмумилəшдирмəлəр апарыр ки, бу да чəмиjjəтин
hазырки вəзиjjəтини вə кəлəчəк перспективлəрини дəрк ет-
мəк үчүн əлверишли шəраит jарадыр. Тарих елми чəмиjjə-
тин сосиал-игтисади, ичтимаи-сиjаси вə мəдəни həjатынын
бүтүн саhəлəрини həртəрəфли тəдгиг едиб өjрəндиjиндəн, чə-
миjjəтин тəдгигини гаршысына мəгсəд гоjан дикəр елмлə-
рин hамысы онун елми методларындан, тəдгигат үсулларын-
дан кениш истифадə едирлəр. Тарих елми илə дикəр елмлə-
рин гаршылыглы əлагəси вə həр шеjдəн əввəл həр hансы бир
елмин өз инкишаф тарихини өjрəнəркəн, кечдиjи jолу тəд-
гиг едəркəн меjдана чыхыр. həр hансы бир елмин (истəр тə-
биəтшүнаслыг елми, истəрсə дə hуманитар елм) хүсуси та-
рихинин, елми инкишаф тарихинин тəдгиг едилиб өjрəнил-
мəси həмин елмин тарихи наилиjjəтлəрини ашкара чыхарыр
ки, бу да онун кəлəчəк инкишафына бөjүк тə'кан верир. Бе-
лə бир həгигəти унутмаг олмаз ки, тарихи олмаjан елмин
предмети jохдур.

Китабханашүнаслығын да тарих елми илə гаршылыглы
əлагəлəри чох jахындыр вə гəдим тарихə маликдир. Бу, həр
шеjдəн əввəл həр ики елмин тəдгигат обjектлəринин jахын-
лығындан вə бə'зи hалларда үмумилиjиндəн ирəли кəлир.
Китабханашүнаслығын əсас саhəлəриндəн бири олан китаб-
хана тарихи чəмиjjəт тарихинин, хүсусилə мəдəниjjəт тари-
хинин тəркиб hиссəсидир. Китабхана тарихи мəдəниjjəтин
мүhүм саhəси олан китабхана ишинин тарихини өjрəнмəклə
өлкəнин мəдəниjjəт тарихинин jарадылмасы үчүн шəраит jа-
радыр. Китабхана тарихи həмчинин китабханашүнаслыг
фикирлəрини лап гəдим дөврлəрдəн башлаjараг зəманəмизə
гəдəр тəдгиг едиб өjрəнир, үмумилəшдирмəлəр апарыр, ки-
табханашүнаслығын елми тарихини jарадыр. Китабхана та-
рихи өз тəдгигатларында, арашдырмаларында тарих елми-
нин елми методларындан, тəдгигат үсулларындан кениш ис-
тифадə едир, тарихилик, обjективлик принсиплəринə садиг
галыр.

Тарих елминин көмəкчи вə хүсуси фəнлəри дə башга
елмлəрлə гаршылыглы əлагəдə инкишаф едир. Мəсəлəн,

мəнбəшүнаслыг, китабшүнаслыг вə библиографиjа илə сых əлагəдардыр. Мəнбəлəрин сечилмəси, өjрəнилмəси, үмумилəшдирилмəси, мəнбəшүнаслыға даир тарихи библиографиjаларын jарадылмасы, həмчинин библиографиjанын обjектинə дахилдир.

КИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ ВƏ ИГТИСАДИJJАТ.

Чəмиjjəтин игтисади гурулушунун обjектив ганунаујғунлугларыны өjрəнəн игтисадиjjат елминин конкрет игтисадиjjат проблемлəринə həср едилмиш тəдгигатлары вə төвсиjəлəри сон заманлар китабханашүнаслыгда да тəтбиг едилмəкдəдир. Бу, həр шеjдəн əввəл, китабхана ишинин кеjфиjjəтчə jени мəрhəлəjə дахил олмасы, бу ишин даhа да мүрəккəблəшмəси, həмчинин китабхана ишинин кеjфиjjəт көстəричилəри тəhлил едилəркəн игтисади көстəричилəрин кеjфиjjəт көстəричилəринин əсас амили кими гиjмəтлəндирмəси илə əлагəдардыр.

Китабханашүнаслыгла игтисадиjjатын гаршылыглы əлагəлəринин кенишлəнмəси jени фəннин — «Китабхана игтисадиjjаты» фəнниниң jаранмасына сəбəб олду. Өлкəмизин базар игтисадиjjатына кечид дөврүндə бу фəннин формалашыб инкишаф етмəсинə, мүстəгил фəннə чеврилмəсинə олдугча бөjүк еhтиjач дуjулмагдадыр. Бу фəнн өз тəдгигатларында игтисадиjjатын елми методларындан: идарəетмə нəзəриjjəси, планлашдырма нəзəриjjəси, əмəjин елми тəшкили нəзəриjjəси вə с. истифадə едир. Мүасир дөврдə китабхана ишини чəмиjjəтин игтисади инкишафынын тəкмиллəшмəси просесинə jөнəлдəн «Китабхана игтисадиjjаты» фəнниниң предметини, китабхана ишинə игтисади ганунлары вə категориjалары тəтбиг етмəк вə китабхананын фəалиjjəтини игтисади чəhəтдəн тəhлил етмəк мəсəлəлəри тəшкил едир. Бу фəнн китабханаларын фəалиjjəтини тəhлил едəркəн əсас диггəти охучулара хидмəт ишинин jахшылашдырылмасына, хидмəт просесинин тəhлили үчү игтисади методларын hазырланмасына, минимум əмəк, вахт вə вəсаит сəрф етмəклə кеjфиjjəт көстəричилəринин jүксəлдилмəсинə jөнəлтмəлидир. Китабханашүнаслыг китабхана ишини, хүсусилə əhалиjə хидмəт ишинин кеjфиjjəтини jүксəлтмəк вə сəмəрəлилиjини артырмаг, игтисади гəнаəтə наил олмаг үчүн əмəjин елми тəшкили вə китабханаларын идарə едилмəси саhəсиндə чидди тəдгигатлар апармаға башламышдыр ки, бу тəдгигатларда игтисадиjjат елминин тəдгигат методларындан həртəрəфли истифадə едилир.

КИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ ВӘ РИЈАЗИЈЈАТ

Китабханашүнаслыг проблемләринин мүрәккәбләшдијини, китабханашүнаслығын башга елмләрлә гаршылыглы әлагәләринин даһа да кенишләндијини мүасир шәраитдә китабханашүнаслыг тәдгигатларына ријази методларын тәтбиг едилмәсинә вә бу методлардан истифадә едәрәк мүталиә социолокијасынын бир чох мүрәккәб проблемләринин һәлл олунмасына бөјүк еһтијач дујулмагдадыр.

Елми-техники тәрәгги вә информасија боллуғунун көрүнмәмиш миғјас алдығы XX әсрин ахырларында вә XXI әсрин әввәлләриндә охучуларын информасија тә'минатыны өдәмәк, китабхана хидмәти системини һәрәкәтә кәтирмәк бу системдә галмагда олан дурғунлуғу арадан көтүрмәк үчүн тарихән формалашмыш ән'әнәви китабхана иши үсуллары, формалары вә методлары кифајәт дејилдир. Јени формалардан истифадә етмәдән китабхана ишинин гаршысында дуран мүасир вәзифәләри јеринә јетирмәк мүмкүн олмаз. Белә формалардан бири сон заманлар габагчыл өлкәләрин бөјүк китабханаларында тәтбиг едилән вә әһалинин бөјүк рәғбәтини газанан китабхана ишинин автоматлашдырылмасы, механикләшдирилмәси вә компјүтерләшдирилмәсидир. Бүтүн бунлар китабханаларда јарадылмыш китабхана-библиографија, информасија ахтарыш системләринин јарадылмасы ријази методлардан вә електрон һесаблајычы машынлардан (ЕҺМ) истифадә едилмәсини тәләб едир.

Бунларла јанашы, китабханашүнаслығын бир чох дикәр проблемләринин: китабхана ишинин инкишафынын оптимал нисбәтләринин тә'јин едилмәси, мүхтәлиф китабхана системләринин моделләшдирилмәси, китабхана ишинин елми прогнозлашдырылмасы, китабхана ишинә техники васитәләрин, ЕҺМ-ләрин, билки сарајларын тәтбиг едилмәси вә с. ријази методлардан кениш сурәтдә истифадә етмәк зәрурәтини тәләб едир.

КИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ ВӘ ИНФОРМАТИКА

Информатика елми мә'луматын гурулушуну вә хассәләрини, һәмчинин елми информасија фәалијјәтинин ганунаујғунлугларынын нәзәријјәсини, тарихини, методикасыны, тәшкилини өјрәнән елм саһәсидир. Информатика өз тәдгигат методлары илә даһа чох ријазијјат вә техники елмләрә јахын олмасына бахмајараг, елми мә'лумат иши чәмијјәтдә

баш верән објектив просес олдуғундан информатика ичтимаи елмләр системинә дахилдир. Мәһз бурадан да информасијанын бир сыра ичтимаи вә һуманитар елмләрлә сых гаршылыглы әлагәләри мејдана чыхыр. Бу елмләрдән бири китабханашүнаслыгдыр.

Тәдгигат предметинин үмумилијинә вә тәчрүби фәалијјәтинин бир чох нөвләринин јахынлығына көрә информатика китабхана иши вә китабханашүнаслыгла даһа сых гаршылыглы әлагәләрә маликдир. Һеч тәсадүфи дејил ки, «Информатика»нын бир елми фәнн кими тәдрисинә XX әсрин 40—50-чи илләриндә АБШ университетләринин китабханачылыг мәктәбләриндә башланмышдыр.

Информатиканын мүстәгил елм кими формалашдығы дөврләрдә китабханашүнаслығы информатиканын тәркибинә дахил етмәк чәһдләри олмушдур. Бу фикрин тәрәфдарлары белә бир елми әсасы олмајан мүлаһизәјә әсасланырдылар ки, кәләчәкдә китабханалары информасија системләри әвәз едәчәк, китабханалар һәмин системләрин тәркиб һиссәсинә чеврилəчәкдир. Әлбәттә, белә тәдгигатчылар китабхана ишинин чәмијјәтин мәдәни тәрәггисиндә, чәмијјәт үзвләринин интеллектуал вә пешә сәвијјәсинин јүксәлдилмәсиндәки тарихи ролуну, тәрбијә, тәһсил системинин ајрылмаз тәркиб һиссәси вә идеоложи мүәссисә олмасыны унудурдулар. Бүтүн чидди-чәһдләрә бахмајараг, тарихи инкишаф просеси һәр шеји јеринә гојдуғу кими бу мүбаһисәли мәсәләјә дә ајдынлыг кәтирди. Китабханашүнаслыға гаршы ирәли сүрүлмүш фикирләрин сәһв олдуғу ашкара чыхды вә информатика мүстәгил елм саһәси кими ичтимаи елмләр сырасында өзүнә јер тутду. Китабханашүнаслыг вә информатиканын мүстәгил елм саһәси кими формалашыб инкишаф етмәсинә бахмајараг, бунларын арасында чох сых вә бир-бирини тамамламалы олан гаршылыглы әлагәләр мөвчуддур. Бу әлагәләр һәр шејдән әввәл китабхана вә информасија хидмәтинин тәшкили саһәсиндә апарылан ишләрин мәгсәд бирлији илә бағлыдыр. Инкар едилмәз фактдыр ки, информатика охучуларын китабхана-информасија тәләбатынын өјрәнилмәси, сораг-ахтарыш фондлары вә ахтарыш системләринин тәшкили, сәнәд вә информасија күтләсинин ишләнмәси, мүһафизәси, охучулара чатдырылмасы вә бир чох дикәр нәзәри-методики проблемләрин һәллиндә китабханашүнаслыг елминин чохәсрлик тарихи тәчрүбәсинә әсасланмыш, онун мүддәаларындан гидаланмышдыр. Мүасир шәраитдә елми техники тәрәггијә, тәһсилә, игтисадијјата китабхана хидмәтинин елә бир инкишаф мәрһәләсинә гәдәм гојмушдур ки, мөвчуд ән'әнәви үсулларла буну һәјата кечирмәк мүмкүн

дејил. Мәһз буна көрәдир ки, китабханашүнаслыгла информатиканын гаршылыглы әлагәси, бөјүк елми китабханаларда информасија шө'бәләринин јаранмасы нәтичәсиндә елмә вә истеһсалата китабхана хидмәти тамамилә јени елми әсаслар үзәриндә гурулмаға башламышдыр.

Китабханашүнаслыг һәмчинин китабхана ишинин автоматлашдырылмасы, механикләшдирилмәси вә компјутерләшдирилмәси үчүн елми програмлар, төвсијәләр һазырлајаркән информатиканын елми методларындан кениш сурәтдә истифадә едир.

Шүбһәсиз ки, мүасир дөврдә елми-техники тәрәггинин сүр'әтләнмәси дүнја елми, техникасы вә технолокијасынын наилијјәтләринин тәтбиги илә әлагәдар чәмијјәтдә китабхана-информасија тәләбатынын артмасы вә мүрәккәбләшмәси бунунла әлагәдар китабхана-информасија просесләринин даһа да јахынлашмасы вә әлагәләндирилмәси зәрурәти, китабханашүнаслыг вә информатика елмләри арасындакы интеграсија мејлләринин дә күчләнмәсинә вә дәринләшмәсинә сәбәб олачагдыр.

Китабханаларда охучулара вә хүсусән мүтәхәссисләрә елми-техники информасија хидмәти, онун үсуллары вә методлары, автоматлашдырылмыш китабхана информасија системләринин тәшкили вә с. проблемләрин мәһз информатика нәзәријјәсиндә өз әксини тапмасы китабханашүнаслыг фикирләрини хејли зәнкинләшдирмиш, онун тәдгигат објектини даһа да кенишләндирмиш вә мүасирләшдирмишдир. Тәсадүфи дејил ки, сон дөврләрдә ән'әнәви «китабхана хидмәти анлајышы» «китабхана информасија хидмәти» анлајышы илә тамамланмышдыр ки, бу да өз сәмәрәлилијини тәчрүбәдә көстәрмәкдәдир.

КИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ ВӘ ПЕДАГОКИКА

Чохсаһәли елм олан педагокика тәһсил вә тә'лимин мәзмун, форма вә методларыны өјрәнир. Тәрбијәнин ганунаујгунлугларыны өјрәнмәк дә педагокиканын предметинә дахилдир. Лап гәдим заманлардан китаб вә китабханалар тә'лим вә тәрбијә васитәси һесаб едилдијиндән, мүталиә биләваситә тә'лим вә тәрбијә просесинин тәркиб һиссәси олдуғундан китабханашүнаслыгла педагокика арасында олдугча сых гаршылыглы әлагәләр јаранмыш, заман кечдикчә бу әлагәләр даһа да дәринләшмишдир. Китабханашүнаслыг вә педагокика гоһум елмләр кими бир-биринин елми методларындан вә тәдгигат үсулларындан истифадә едәрәк чидди

интеграсија мә'руз галмышдыр. Мәһз бу интеграсија нәтичәсиндә möһкәм елми база малик хүсуси «китабхана педагокикасы» предмети формалашыр.

Әсримизин 20-чи илләринә гәдәр белә бир фикир формалашмышды ки, мәктәбдәнкәнар тәһсил, о чүмләдән мәктәбдәнкәнар тәһсил мүәссисәси һесаб едилән китабхана иши халг тәһсилинин тәркиб һиссәсидир.

XX әсрин 20-чи илләриндән башлајараг китабханашүнаслыг саһәсиндә апарылан тәдгигатлар, дәрин елми арашдырмалар, үмумиләшдирмәләр, чыхарылан елми-нәзәри нәтичәләр белә бир нөгтеји-нәзәри тәсдиг етмәјә имкан верди ки, китабханашүнаслыгла педагокика арасында јахын гаршылыглы әлагәләрин мөвчуд олмасына бахмајараг, китабханашүнаслыг педагокикадан фәргли, өзүнүн тәдгигат објекти, тәдгигат методикасы вә үсуллары олан мүстәгил елмдир. Артыг 20-чи илләрдә бу фикир елм тәрәфиндән гәбул едилмишдир.

Китабханаларын тәрбијә функсијаларынын һәллиндә «охучуларла иш» вә «мүталиә» проблемләринин тәдгиги һәлледичи әһәмијјәт кәсб едир. Һәмчинин китабханалар мүталиә просесинин идарә олунмасында, истигамәтләндирилмәсиндә, мүталиә мәдәнијјәтинин тәрбијә едилмәсиндә, хүсусилә ушагларын мүталиәсинә рәһбәрликдә апарычы мүәссисәләрдән бири кими чыхыш едир, тәһсил вә тәрбијә ишини әлагәләндирмәјә тәшәббүс көстәрир. Бүтүн бу проблемләрин һәлл едилмәси исә тәрбијә вә тәһсил һаггында педагокиканын нәзәри мүддәаларына әсасланмағы гаршыда гојур. Чүнки бу проблемләр маһијјәт е'тибары илә педагожи проблемләрдир. Мәһз бурадан да охучуларла иш, мүталиәјә рәһбәрлик, мүталиә мәдәнијјәти тәрбијәсинин елми әсасларынын јарадылмасында китабханашүнаслыгла педагокиканын гаршылыглы әлагәләринин јарадылмасынын вә бу ики елмин интеграсијасы зәруријјәти мејдана чыхыр.

Педагокиканын наилијјәтләриндән китабханашүнаслыг һәмчинин ән мүһүм китабханачылыг проблеми олан шәхси тәһсил консепсијасынын јарадылмасында, фасиләсиз тәһсилин тәшкили ишиндә китабханаларын јеринин вә вәзифәләринин мүәјјәнләшдирилмәсиндә, китабханаларын идарә олунмасы проблемләринин ишләнмәси, китабханачы кадрларын һазырланмасы вә тәкмилләшдирилмәси, китабахана[sic] ра методики рәһбәрлик вә с. мәсәләләрдә кениш сурәтдә истифадә едир. Јери кәлдикчә педагокиканын да өз нөвбәсиндә китабханашүнаслыг тәдгигатларындан, хүсусилә мүталиәјә рәһбәрлик, синифдәнкәнар мүталиәнин нәзәри әсасларынын һазырланмасында һәмчинин кәнч нәслин тәһсил вә

тәрбијәсн проблемләрин өјрәнилмәсиндә кениш сурәтдә истифадә едир.

Чәмијјәтдә тәһсил вә тәрбијә ишинин јени елми әсаслар үзәриндә гурулдуғу мүасир шәраитдә китабханашүнаслыгла педагокиканын гаршылыглы әлагәләри даһа да кенишләнмиш, дәрин интеграсија просеси нәтичәсиндә јени елми фәнн — «китабхана педагокикасы» фәнни формалашмаға башламышдыр. Бу фәнн өз тәдгигатларында китабхана ишинин тәчрүбәсини өјрәнәркән педагокиканын елми методларындан кениш сурәтдә истифадә етмәклә өз елми нәтичәләриндә тәрбијә вә тәһсил просесинин тәдгигини әһәмијјәтли мүддәаларла зәнкинләшдирир ки, бу да педагожи тәдгигатлар үчүн бөјүк әһәмијјәт кәсб едир.

Азәрбајчан Республикасынын јени гәбул едилмиш тәһсил ганунунда тәһсил вә тәрбијә ишиндә китабханаларын мүһүм ролу гејд едилмиш, онлар мүәллимләрин вә шакирдләрин информасија тә'минатынын әсас васитәси һесаб едилмишдир. Ганунда үмумтәһсил вә али мәктәб китабханаларынын педагожи ишчиләр категоријасына дахил едилмәси тәһсил вә тәрбијә просесиндә китабханачыларын мәс'улијјәтләрини даһа да артырмыш, онларын педагожи коллективлә биркә јарадычылыг фәалијјәти үчүн зәмин јаратмышдыр.

КИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ ВӘ ПСИХОЛОКИЈА

Психолокија елми психиканын вә инсан шүурунун әмәлә кәлмәси, тәзаһүр хүсусијјәтләри вә инкишаф ганунаујғунлугларыны өјрәнир. Мәһз буна көрәдир ки, чәмијјәтдә инсанла, онун һәјат тәрзи, инкишаф хүсусијјәләри, тәһсил вә тәрбијәси вә с. бағлы олан бүтүн елмләр психолокијанын елми мүддәаларындан вә ганунаујғунлугларындан кениш истифадә едирләр. Бурадан да инсанын тәрбијә вә тәһсилиндә шәхсијјәт кими формалашмасында мүһүм амил олан мүталиәнин елми әсасларыны вә ганунаујғунлугларыны тәдгиг едиб өјрәнән китабханашүнаслығын психолокија илә гаршылыглы әлагәләри мејдана чыхыр. Китабханашүнаслыг инсан шүурунун формалашмасында китабын вә мүталиәнин ролуну өјрәнәркән психолокијанын елми методларына вә тәдгигат формаларына әсасланыр, онун елми нәтичәләриндән, төвсијәләриндән кениш сурәтдә истифадә едир.

Китабханашүнаслыг һәмчинин китабханачы кадрларын һазырланмасында, китабханачы пешәсинин формалашмасында, китабханаларда әмәјин елми тәшкилиндә, китабхана коллективләринин гаршылыглы әлагәләринин, үнсијјәт формаларынын јарадылмасында, китабхана ишинин идарә едилмәси вә методики рәһбәрлик мәсәләләриндә психолокијанын елми нәтичәләриндән бәһрәләнир. Психолокија илә китабхана иши вә китабханашүнаслыг арасында бу сых әлагәләр лап гәдим дөврләрдән мөвчуд олмуш, кетдикчә инкишаф едиб тәкмилләшмиш, хүсуси елми фәнн олан «Библио-психолокија» вә «китабхана психолокијасы» кими јени фәнләр мејдана кәлиб формалашмышдыр. Көркәмли рус китабханашүнасы Н. А. Рубакин тәрәфиндән әсасы гојулан библиопсихолокија нәзәријјәсинин инди јени елми фәнн кими өјрәнилмәсинә, әһалијә китабхана хидмәти просесинә тәтбиг едилмәсинә бөјүк еһтијач дујулмагдадыр. Библиопсихолокија анлајышынын чәмијјәтимизин гаршысында гојулан јени вәзифәләр вә анлајышлар бахымындан ишләнмәси охучу вә китабхана мүнасибәтләрини, мүталиә психолокијасынын јени елми әсаслар үзәриндә гурулмасына имкан јарадыр.

Мүасир дөврдә әһалијә китабхана хидмәтинин идеоложи әсирликдән азад едилмәси нәтичәсиндә јени методларын, форма вә үсулларын тәтбиг едилмәси бу ишдә чидди мәзмун дәјишикликләринин баш вермәсинә сәбәб олмушдур Бүтүн бунлар китабханачыдан охучу мүталиәсинә рәһбәрлик етмәк, ону истигамәтләндирмәк үчүн даһа јарадычы иш апармағы, охучуларла апарылан фәрди ишләрин јени форма вә үсулларындан истифадә етмәк јолу илә охучу психолокијасына тә'сир көстәрмәји тәләб едир. Китабханашүнаслыг исә өз нөвбәсиндә охучу психолокијасыны арашдырмаг үчүн психолокијанын тәдгигат методларындан; мүшаһидә, експеримент, мүсаһибә, тәһлил, анкет, тестләр, моделләшдирмә, сосиометрија вә с. истифадә етмәли вә онлары китабханашүнаслыг тәдгигатларына тәтбиг етмәлидир. Китабхана вә охучу мүнасибәтләрини охучу психолокијасыны јахшы дәрк едән китабханачысыз дүшүнмәк мүмкүн дејилдир. Китабханачы вә охучу мүнасибәтләринә кәлдикдә исә бурада әсас амил мүталиәнин тәшкили вә истигамәтләндирилмәси проблемидир. Китабханачы вә охучу мүнасибәтләринин мәзмунунун тәһлили вә онун маһијјәтинин дәрк едилмәси дәрин психоложи биликләрә сөјкәнмәлидир. Китабханашүнаслыгла јанашы олараг психолокија да мүталиәнин сосиал психолокијасыны өјрәнәркән вә үмумијјәтлә, мүталиәнин инсанларын һәјатындакы ролуну мүәјјәнләшдирәркән китабханашүнаслығын тәдгигатларындан истифадә едир. Мүасир чәмијјәтдә мүһүм елми әһәмијјәт кәсб едән охучу марағы-

нын өјрәнилмәси вә китабын охучу тәрәфиндән гавранылмасынын әсас проблемләри китабханашүнаслығын вә психолоқијанын интеграсијасы әсасында тәдгиг олунур. Китабханашүнаслыг тәдгигатларында мүталиәнин тә'сир даирәсини, китаб дөвриjjәсини елми идарә етмәк үчүн сосиал психолоқија нәзәриjjәсиндән һәртәрәфли истифадә едилир.

КИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ ВӘ БИБЛИОГРАФИЈАШҮНАСЛЫГ.

Бәшәриjjәтин интеллектуал инкишафынын һәлледичи мәрһәләсиндә әһалијә китабхана-информасија хидмәтинин тәшкили саһәсиндә китабханашүнаслыг вә библиографијашүнаслығын тарихән јараныб формалашан бирҝә фәалиjjәти даһа да јахынлашмыш вә бу јахынлашма заман кечдикчә ганунаујғун бир просесә чеврилмишдир. Бу ики елмин чап мәһсулларынын мәзмунунун ачылмасы, охучуја хидмәт ишинин тәшкили, мүталиә просесинин өјрәнилмәси, идарә олунмасы, китаб фондунун јарадылмасы вә ондан истифадәнин тәкмилләшдирилмәси, пешәкар китабханачы кадрларын һазырланмасы, китабханада методики ишләрин сәмәрәли тәшкили вә с. проблемләрин өјрәнилмәси саһәсиндәки мәгсәд бирлији онларын координасијасы вә интеграсијасы үчүн даһа бөјүк гаршылыглы тәдгигат вә јарадычылыг мејданы ачыр. Китабханашүнаслыг китабхана вә чәмиjjәт, китабхана вә охучу проблемләринин тәдгиг едиб өјрәнилмәсиндә, охучулара китабхана-библиографија хидмәтинин тәшкилиндә мүһүм елми-нәзәри вә бөјүк әмәли әһәмиjjәт кәсб едән библиографик информасијанын гурулушуну, хассәләрини вә онун јаранма просесинин ганунаујғунлугларыны өјрәнән библиографијашүнаслығын елми методларындан вә тәдгигат үсулларындан истифадә едир. Китабхана вә охучу проблеминин елми һәлли китабханашүнаслығын, ән вачиб саһәси олан мүталиәјә рәһбәрлик проблеминин һәртәрәфли тәдгиг едилиб өјрәнилмәсини тәләб едир. Охучуја рәһбәрлијин әсас мәгсәди охучуларын марағыны вә сорғусуну өјрәнмәк јолу илә она лазым олан китабы сечмәк, охучуларын мүталиәсинә рәһбәрлик етмәк, ону истигамәтләндирмәк вә беләликлә дә онларын һәртәрәфли инкишафына, интеллектуал сәвиjjәсинин јүксәлдилмәсинә көмәк етмәкдир. Охучу сорғусунун формалашмасында, мүталиәнин мәзмунунун тә'сир көстәрилмәсиндә, мүталиә саһәсинин мүәjjәнләшдирилмәсиндә, ән јахшы китабларын сечилмәсиндә вә мүталиәнин дүзҝүн тәшкилиндә төвсијә библиографијасынын ролу бөјүкдүр. Бурадан да төвсијә библиографијасынын ичтимаи вә мәдәни әһәмиjjәти мејдана чыхыр. Библиографијашүнаслыгла китабханашүнаслығын елми тәдгигатлары гаршылыглы характер дашыдығындан мүталиә рәһбәрлијинин мүһүм васитәси олан төвсијә библиографијасы китабхана тәчрүбәсини дәриндән өјрәнмәдән, онун нәтичәләриндән вә төвсијәләриндән истифадә етмәдән инкишаф едә билмәз. Мәһз буна көрәдир ки, библиографијашүнаслығын елми методларындан кениш сурәтдә истифадә етмәклә охучулара информасија хидмәти ишинин тәкмилләшдирилмәсинә, кејфиjjәтинин јүксәлдилмәсинә чалышыр. Китабханашүнаслыг вә библиографијашүнаслығын бир-бири илә даһа сых әлагәләри олан елмләрә чеврилмәсиндә онларын идеја-нәзәри вәһдәтинин јахынлығы вә дәринлији мүһүм рол ојнамышдыр. Китабханашүнаслыгла библиографијашүнаслығын гаршылыглы әлагәләри, бир-биринин тәдгигат үсулларында елми нәтичәләриндән истифадә етмәси онларын јени-јени елми мүддәаларла зәнкинләшмәсинә сәбәб олмушдур. Јахын кечмишә гәдәр елми ичтимаиjjәт арасында, (хүсуси илә китабханашүнаслар) библиографијаны китабхана ишинин тәркиб һиссәси һесаб едән фикирләр мөвчуд иди. Бу фикри ирәли сүрәнләр әсасландырмаға чалышырдылар ки, библиографијаны китабхана иши просесиндән ајрыча дүшүнмәк, ајрыча фәалиjјәт саһәси һесаб етмәк олмаз, чүнки бунларын тәдгигат објекти ејнидир. Заман кечдикчә һәр ики елмин инкишафы саһәсиндә әлдә едилмиш елми нәтичәләр бу фикирләрин доғру олмадығыны ашкара чыхарды.

КИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ ВӘ КИТАБШҮНАСЛЫГ

Китабханашүнаслыг вә китабшүнаслыг елмләринин әлагәләри олдугча гәдимдир. Китабын јаранмасыны, инкишаф тарихини, чәмиjjәтдәки рол вә әһәмиjjәтини даим изләјән китабшүнаслыг, китаблары топлајыб сахлајан, нәсилләрдән-нәсилләрә чатдыран, ону инсанларын истифадәсинә верән сосиал институтлар олан китабханаларын ишинә, инкишаф тарихинә дә биканә галмамыш, өз тәдгигатларында онларын фәалиjjәтинә диггәт јетирмиш, гијмәтли елми фикирләр ирәли сүрмүшдүр. Китабханашүнаслыг да өз нөвбәсиндә китабханаларын јаранмасы вә инкишаф тарихини өјрәнәркән китабларын јаранмасы вә инкишафы тарихинә хүсуси диггәт јетирилмиш, китабхана фондларыны өјрәниб тәһлил едәркән ајры-ајры китабларын гијмәтләндирилмәсинә, онларын елми вә ичтимаи әһәмиjjәтинә дә чидди тәдгигатлар

һәср етмишдир. Китабхана фондларынын тарихи өјрәниләркән әлјазма китабларынын вә чап китабларынын китабчылыг бахымындан өјрәнилмәсинә, јазы техникасына вә нәшријјат ишинә дә диггәт јетирилмишдир. Китабхана тарихинә даир тәдгигатларда ајры-ајры дөврләрдә, хүсуси илә гәдим дөврләрдә чәмијјәтдә нәшријјат ишинин вәзијјәти өјрәниләркән, јери кәлдикчә китабханаларын фәалијјәти дә ишыгландырылмышдыр. Китабхана ишинин тарихинин вә китаб тарихинин тәдгигат објектләринин үмумилији онларын гаршылыглы әлагәләринин әсас принсипләринин, елми методларынын вә тәдгигат формаларынын јахынлығыны ашкара чыхарыр. Китабын јаранмасы инкишафы, гијмәтләндирилмәси вә тәблиғи проблемләринин һәллинә һәср едилмиш бүтүн тәдгигатлар китабханашүнаслығын вә китабшүнаслығын елми методларындан истифадә едилмәси бу ики елм саһәсинин гаршылыглы әлагәләрини даһа да дәринләшдирмишдир, бир-биринин инкишафына көмәк едир, елми мүддәаларла зәнкинләшдирир.

Китабханашүнаслыг охучуларын мүталиәсинә рәһбәрлик, китаб тәблиғи ишиндә вә китабын өјрәнилмәсиндә китабшүнаслыг биликләрин әсасландығы кими китабшүнаслыг да охучу марағыны вә тәләбатыны өјрәнәркән китабшүнаслығын нәзәри мүддәаларындан вә елми методларындан истифадә едир.

Сон заманларда китабшүнаслығын предметинин тәдгигинә һәср едилмиш бә'зи китабшүнаслар китабшүнаслығын комплекс елм олмасы вә китабханашүнаслыг вә библиографијанын онун тәркиб һиссәсинә дахил олмасы һаггында фикирләр ирәли сүрмәјә чәһд көстәрмишләр. Лакин заман кечдикчә апарылан елми мүзакирәләрин нәтичәсиндә бу чүр елми әсасы олмајан чәһдләр боша чыхмыш, һәр үч елм мүстәгил елм саһәләри кими формалашыб инкишаф етмәјә башламышдыр. Һәр үч мүстәгил елм саһәсинин механики олараг бирләшдирмәк чәһдинин бөјүк методоложи зәрәри онда иди ки, онларын мүстәгил фәнн кими елми-нәзәри инкишафына зијан вурур, онларын елми интеграсијасына мане олурду.

Китабшүнаслыг чәмијјәтдә китабын ролунун дурмадан артдығы мүасир шәраитдә китабын кечдији тарихи јолун тәдгигиндә, мүасир коммуникатив системдә китабын јеринин тә'јин едилмәсиндә, инсанын интеллектуал сәвијјәсинин јүксәлдилмәсиндә, шәхсијјәтин формалашмасында онун ролунун мүәјјәнләшдирилмәсиндә, нәшријјат ишинин инкишафы мәсәләләриндә вә китабын типолокијасына даир бөјүк елми проблемләрин өјрәнилмәси саһәсиндә чидди тәдгигатлар апарыр. Көстәрилән проблемләрин тәдгиг едилиб өјрәнилмәси китабханашүнаслығын нәзәри әсасларынын зәнкинләшмәсинә мүсбәт тә'сир көстәрдијиндән, китабшүнаслыгла китабханашүнаслығын гаршылыглы әлагәләри даһа да кенишләниб дәринләшир, вә бу әлагәләр чәмијјәтдә китаб вә мүталиә проблемләри саһәсиндә баш верән мүрәккәб просесләр зәмининдә јени кејфијјәт кәсб едир.

ҜИТАБХАНАЛАРЫН ТИПОЛОКИЈАСЫ

Ҝитабханаларын типолокиjасы, jә'ни онларын типләрә вә нөвләрә бөлүнмәси китабханашүнаслығын гаршысында дуран вачиб проблемләрдән биридир. Бу проблемин мүвәффәгиjjәтли һәлли китабхана нәзәриjjәсини зәнкинләшдирмәклә jанашы, мүхтәлиф китабханаларын профилләрини, хүсусиjjәтләрини, охучулара хидмәт ишинин тәшкили саһәсиндәки вәзифәләрини вә өлкәнин китабхана системиндә тутдуглары jери мүәjjәнләшдирмәjә имкан верир. Һәмчинин китабханаларын дөвләт сиjаһыjа алынмасында вә статистик мә'луматларын тәртибиндә китабхана типолокиjасынын дәгигләшдирилмәси мүһүм әһәмиjjәт кәсб едир.

Ҝитабханаларын типләринин вә нөвләринин мүәjjәнләшдирилмәси jени мәсәлә деjилдир. Ҝитабханашүнаслығын инкишаф тарихинә нәзәр салдыгда мә'лум олур ки, бу елм саһәсинин үмуми проблемләриндән бәһс едән бүтүн мүәллифләр бу вә jа дикәр дәрәчәдә һәмин проблемә тохунмушлар.

Ҝитабханаларын, типләрә вә нөвләрә аjрылмасы проблеми һәмишә дүнjа китабханашүнасларынын, елм тәснифатчыларынын диггәт мәркәзиндә олмушдур. Бу проблемин дүзкүн һәлли үчүн алимләр узун иллләрдән бәри бу типолокиjанын әсас елми әламәтләрини, принсипләрини, китабханаларын хидмәт просесинин мүхтәлиф вә мүрәккәб хүсусиjjәтләрини, онларын охучу категориjаларыны вә әсасән гаршысында гоjулан мәгсәд вә вәзифәләри тәһлил едиб өjрәнмәjә чалышмышлар. Чохиллик елми-тәдгигатчылыг фәалиjjәтим мәни белә бир гәнаәтә кәтириб ки, китабханаларын типолокиjасынын әсас принсипләриндән бири тарихилик принсипидир. Мәһз тарихилик принсипи дүнjа китабхана тарихинә нәзәр саларкән бу вә jа дикәр китабхана типинин вә нөвүнүн һансы чәмиjjәтдә вә һансы шәраитдә меjдана кәлмәсини, онларын jаранмасыны доғуран тарихи зәрурәтин өjрәнилмәсини тәләб едир.

Гәдим дүнjа китабханаларинын тарихиндән мә'лумдур ки, һәлә jени ерадан әввәл гәдим дүнjада китабханаларын үч типи олмушдур: дөвләт, ичтимаи вә шәхси китабханалар. Дөвләт китабханалары дөвләт башчылары, ичтимаи китабханалар, бөjүк шәһәрләрин рәһбәрлиjи, шәхси китабханалар исә, ҝөркәмли алимләр, jазычылар, зиjалылар вә дөвләт хадимләри тәрәфиндән jарадылырды.

Дөвләт китабханаларына мисал олараг гәдим дүнjанын елм вә мәдәниjjәт нәһәнкләри һесаб едилән, Ассуриjа чары Ашшурбанипалын кил лөвһәләр сахлаjан Неjнева китабханасыны, папирус китаблары сахланылан Искәндәриjjә китабханасыны, дәри, jә'ни пергамент китаблар сахлаjан Пергам китабханасыны ҝөстәрә биләрик.

Јени ерадан әввәл jаранан, бәшәриjjәтин елм вә мәдәниjjәт хәзинәси саjылан бу нәһәнк китабханалар тәшкилат принсипи, фонду, охучулары вә jеринә jетирдиjи вәзифәләрә ҝөрә дөвләт китабанхалары һесаб олунурдулар. Һәм ерадан әввәл, һәм ерамызын әввәлләриндә Мисирин, Романын вә башга гәдим Шәрг өлкәләринин бөjүк шәһәрләриндә дөвләт китабханалары илә jанашы ичтимаи китабханалар да jаранмышды. Шәхси китабханалар ичәрисиндә исә jунан алимләриндән Аристотелин, Зенодитин, Ҝаллимахын, Шәргин бөjүк алимләриндән Әбу Әли Ибн Синанын, Нәсрәддин Тусинин вә башгаларынын китабханаларыны ҝөстәрмәк олар. Ҝөркәмли дөвләт хадимләринин, алимләрин, jазычыларын шәхси китабханалары демәк олар ки, бүтүн мәдәни өлкәләрдә тәшкил едилирди.

Сонраки әсрләрдә краллыгларын, падшаһлыгларын jаранмасы илә әлагәдар крал китабханалары, сараj китабханалары меjдана кәлмәjә башлады. Авропа өлкәләриндән: Инкилтәрәдә, Франсада, Италиjада, Алманиjада, Испаниjада вә с. крал китабханалары jарандығы кими, Шәрг дөвләтләриндән: Иранда, Түркиjәдә, Азәрбаjчанда, һәмчинин бир сыра Әрәб өлкәләриндә сараj китабханалары тәшкил олунду. Азәрбаjчанда XII әсрдә jарадылмыш Ширваншаһлар сараjынын, XVI әсрдә Шаһ Исмаjыл Хәтаи тәрәфиндән jарадылмыш Сәфәви шаһларынын китабханасыны буна мисал ҝөстәрә биләрик.

Динин меjдана кәлмәси илә әлагәдар олараг дини китабханалар jаранмаға башлады. Орта әсрләрдә христиан өлкәләриндә килсә вә монастр китабханалары, мүсәлман өлкәләриндә исә мәсчид вә мәдрәсә китабханалары меjдана кәлди. Дини китабханалар дүнjа миғjасында китабхана-

ларын јени типи, јә'ни китабханалары мәзмун әламәтинә көрә фәргләндирән типи иди.

Гәдим дүнјада вә әсасән орта әсрләрдә дүнјанын габагчыл өлкәләриндә дини мәктәбләрлә јанашы олараг дүнјәви мәктәбләрин мејдана кәлмәси, бунларын шәбәкәсинин кетдикчә артмасы, јени китабхана типинин мәктәб китабханалары типинин мејдана кәлмәси зәрурәтини ирәли сүрду. Аз бир мүддәт ичәрисиндә китабханаларын бу типи бүтүн дүнјада ән чох шәбәкәси олан бир типә чеврилди. Даһа сонра али мәктәбләрин, университетләрин, елми-тәдгигат мүәссисәләринин мејдана кәлмәси, дүнјада ән бөјүк шәбәкәләри олан али мәктәб китабханаларынын вә хүсуси, елми китабханаларын јаранмасына сәбәб олду.

Артыг XX әсрин 20-чи илләринин әввәлләриндә ССРИ-дә китабханалар үч типә бөлүнүрдү:

1) Баш Сијаси-Маариф Идарәси системинә дахил олан мәдәни-маариф характерли китабханалар; 2) елми китабханалар; 3) мәктәб китабханалары.

Азәрбајчанда 1920-чи илдә Совет һакимијјәти гурулду. Азәрбајчан совет һөкумәти мәдәнијјәтин вә халг маарифинин бүтүн саһәләриндә олдуғу кими китабхана иши саһәсиндә дә мүһүм вә әһәмијјәтли тәдбирләр һәјата кечирди. Бу тәдбирләр нәтичәсиндә јени китабханалар ачылды, китабханаларын китабла тәчһизи системи јахшылашдырылды. Билаваситә кениш халг күтләләринә хидмәт едән китабханалар шәбәкәси јаранды. Јени китабхана типләри вә нөвләри формалашды. Китабхана шәбәкәләринин чохалмасы јени китабхана типләринин мејдана кәлмәси китабханашүнаслар гаршысында китабханаларын типолокијасы проблеминин һәртәрәфли өјрәнилмәси зәрурәтини гојду. Мәһз буна көрәдир ки, 1920—30-чу илләрдә ССРИ-дә китабханаларын типолокијасына даир бир сыра тәснифат чәдвәлләри мејдана чыхмышды.

1934-чү илдә ССРИ-дә китабханаларын үмумиттифаг сијаһыја алынмасынын јекунларына көрә китабханалар дөрд типә ајрылмышдыр: 1) Күтләви, 2) Ушаг, 3) Сәнәт техники пешә мәктәбинин китабханалары (али мәктәб китабханалары бураја дахил едилмәмишдир,) 4) Елми вә хүсуси китабханалар. Бу бөлкүнүн тәрәфдарларындан М. А. Потапов белә һесаб едирди ки, елми китабханалар јалныз алимләрә күтләви китабханалар исә анчаг кениш күтләләрә хидмәт етмәлидир. Лакин бу чүр бөлкүнүн мејдана чыхмасына бахмајараг китабханашүнасларын әксәријјәти бунунла разылашмырдылар.

Бу дөврдә китабханаларын типләрә вә нөвләрә бөлүнмәси саһәсиндә мүәјјән фикирләр ирәли сүрән китабханашүнас И. М. Фруми белә һесаб едирди ки, китабханалары типләрә ајыраркән охучу тә'јинатыны дејил, охучу сорғуларыны әсас әламәт кими көтүрмәк лазымдыр. Бу да онларын ики типә: күтләви вә елми китабханалар типинә бөлүнмәсинә әсас верир. Онун фикринчә, өлкәдә кениш шәбәкәјә малик олан күтләви китабханалар охучуларын үмумтәһсил сорғуларына, елми китабханалар исә охучуларын елми-тәдгигат, тәсәррүфат вә тәдрис сорғуларына чаваб вермәлидир. Китабханаларын билаваситә охучу сорғуларына көрә әсас вәзифәләринин мүәјјәнләшдирилмәси вә типләрә бөлүнмәси онларын гаршысында өлкәнин игтисади, мәдәни вә идеоложи һәјатында јахындан иштирак етмәк, халгын мәдәни сәвијјәсинин јүксәлдилмәсинә, елми-техники нигилаба хидмәт етмәк вәзифәсини гојурду ки, бу да һәмин дөврдә олдугча мүтәрәгги вә перспективли бир һадисә иди. Типиндән, нөвүндән вә идарә табечилијиндән асылы олмајараг бүтүн китабханаларын гаршысында охучу сорғуларынын өдәнилмәси бир вәзифә кими гојулмасы әһалијә китабхана хидмәтинин тәшкилиндә јени мүтәрәгги чәһәтләрин инкишаф етдирилмәсинә, китабхана хидмәти саһәсиндә аз да олса мөвчуд олан маһдудлуғун арадан галдырылмасына сәбәб олурду.

1956-чы илдә ССРИ Мәркәзи Статистика Идарәси «ССРИ-дә мәдәни гуручулуг» статистик мә'лумат китабында китабханаларын јени тәснифатыны тәтбиг етмишдир. Јени тәснифатда ајрыча тип кими күтләви китабханалар комплекси сахланылмыш, һәмчинин ушаглар үчүн ајрыча китабхана мүәссисәләри дә бу комплексә дахил едилмишдир. Ушаг китабханаларынын күтләви китабханалар комплексинә дахил едилмәси ушаглара хидмәт процессинин тәшкилиндә онларын ишинә мүсбәт тә'сир көстәрмәклә, ушаг китабханаларынын мәгсәд вә вәзифәләринин һәјата кечирилмәсиндә, әһалијә китабхана хидмәтинин тәшкилиндә, јерләринин дәгиг мүәјјәнләшдирилмәсиндә мүһүм әһәмијјәт кәсб едир. Лакин бу тәснифатда елми вә хүсуси китабханаларын ваһид комплекси әвәзинә мүхтәлиф әламәтләрә әсасланан хырда нөвләри ајрылмышды ки, бу да бөлкү принсипини аз да олса мүрәккәбләшдирмишди.

50—60-чы илләрдә «Үмуми китабханашүнаслыг» адлы дәрсликдә китабханаларын типолокијасынын јенидән ишләнмиш вә тәкмилләшдирилмиш јени бөлкүсү ирәли сүрүлдү. Бу дәрсликдә китабханаларын типолокијасында әсас вә мүһүм әламәт кими мәгсәд вә вәзифә әламәтләри әсас көтүрүлүр вә дикәр башга әламәтләрин бу әсас әламәтләрә

табе етдирилмәси лазым билинирди. Мәгсәд вә вәзифә әламәтинә көрә китабханалар ики типә ајрылыр: 1) күтләви, 2) елми вә хүсуси. Лакин бу бөлкүнү дә там вә биткин бөлкү һесаб етмәк олмаз. Заман кечдикчә китабханаларын мәгсәд вә вәзифә әламәтләринә көрә типләрә вә нөвләрә ајрылмасы шәрти характер дашымаға башлајыр, китабханаларын бөлкүсүнү там әһатә едә билмир. Мә'лумдур ки, һазырда бу бөлкү принсипи бизим республикамызда да тәтбиг едилир. Азәрбајчанын мүстәгиллијинин газанылмасы, өлкәмиздә елми-техники тәрәггинин даһа бөјүк вүс'әт алмасы, мәдәнијјәтин дурмадан инкишаф етмәси, шәһәр вә кәнд әһалисинин структурунда бөјүк дәјишикликләрин баш вермәси, орта ихтисаслы вә али тәһсилли адамларын сајча артмасы, охучуларын тәркибинин әһәмијјәтли дәрәчәдә дәјишмәси, вә с. әһалијә китабхана хидмәтинин тәшкилиндә даһа мүһүм вәзифәләрин мејдана чыхмасына сәбәб олмушдур ки, бу да өзлүјүндә китабханаларын типолокијасына јенидән бахмағы, онлары дөврүн, заманын тәләбатына, јени сосиал тәләбләрә ујғун тәснифләшдирмәји тәләб едир. Һазырда күтләви китабханаларла елми китабханалар арасында олан фәргләр даһа зәиф шәкилдә өзүнү көстәрир. Күтләви китабханалар охучуларын үмумтәһсил сорғулары илә јанашы олараг хүсуси сорғуларыны да тә'мин етмәјә башламышдыр. Күтләви китабханаларда мүтәхәссисләр үчүн апарылан информасија иши кениш мигјас алмыш, бу иш онларын әсас функсијасына дахил олмушдур. Күтләви китабханаларын елми-техники тәрәггидә јахындан иштирак етмәси, онларын мүтәхәссисләрә хидмәт вә елми-информасија фәалијјәтинин кенишләнмәси 70-чи илләрдән башлајараг даһа да тәкмилләшмиш, јени кејфијјәт дәјишикликләринин баш вермәсинә сәбәб олмушдур. Күтләви китабханалар идеоложи вә информасија мәркәзи кими өз ишләрини даһа да кенишләндирмәклә елми-техники тәрәггинин сүр'әтләндирилмәсиндә јахындан иштирак етмәјә, мүтәхәссисләрин, хүсусилә техника саһәсиндә чалышан зијалыларын сорғуларынын өдәнилмәсинә даһа јахындан көмәк көстәрмәјә үстүнлүк вермәји өн плана чәкмишләр. Китабханалар өз мәдәни-маариф вә тәрбијә функсијаларыны сахламагла јанашы информасија хидмәтини мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирән сосиал институтлара чеврилмишләр.

Китабханаларын инсанларын мәдәни, тәрбијәви һәјатында, дүнја инкишафында јахындан иштирак етмәси онларын чәмијјәтдәки мөвгејинин тамамилә јени әсаслар үзәриндә гурулмасыны тәләб едирди.

Китабханаларын мәркәзләшдирилмәси,
наларын јериндә бөјүк китабхана компле
дылмасы күтләви китабханаларын елми к
хынлашмасы просесини даһа да сүр'әтлән
мадди-техники базасыны мөһкәмләндирмиш
китабхана системләринин фондларынын с
хидмәти бахымындан даһа дolғун вә унив
тә'мин етмишдир. Елми вә хүсуси китабхан
тиндә дә мүһүм дәјишикликләр баш вермиш
ларын елми вә истеһсалат сорғусуна хидм
шы, идеја-тәрбијә иши саһәсиндә дә мүһүм
тәрмишләр. Инди республикамызда елми-т
дә, тәрбијә просесиндә, милли идеолокија
һәртәрәфли иш апармајан елми вә хүсуси
раст кәлмәк олмаз.

Бүтүн јухарыда көстәрдикләримизә ба
вә елми китабханалар арасында һәләлик
галмагдадыр. Чәмијјәтин инкишафы, өлкәм
тында баш верән дәјишикликләрлә әлагәда
дә тәдричән арадан галдырылмасы просеси
әни мәдәни инкишафы, елми-техники тәрәг
дирилмәси бу фәргләрин арадан галдыры
сүр'әтләндирир.

Республикамызын мүстәгиллији илә эл
һәјатында баш верән сосиал-мәдәни һадис
лик шүурунун формалашмасы вә милли и
һа да тәкмилләшиб дәринләшмәси халгы
гајытмасы просесини даһа да сүр'әтләндир
сүр'әтлә кедир ки, бүтүн идеоложи, тәрбиј
мүәссисәләри, о чүмләдән китабханалар с
билмир. Китабханаларын иш просесиндә ч
мәклик азлыг тәшкил едир. Китабханалар
рулушунун јени елми әсаслар үзәриндә мү
си ишиндә дә ләнклик вардыр ки, бу мәсәлә
ләшдирилмәлидир. Китабханаларын типл
ринин елми бахымдан тәдгиг едилиб мүә
проблемин һәллинә ајдынлыг кәтирмәјә жа
бәр мүстәгиллик шәраитиндә китабханала
ни конкретләшдирмәјә, онларын статусуну
рилмәсинә тә'минат јарадар.

Китабханаларын типләрә вә нөвләрә б
ми узун илләрдән бәри даими тәдгигат об
проблем демәк олар ки, һәлл едилмәмишдир
закирәләр вә мүбаһисә доғуран, бу проблем
ајдынлашдырылмасына бөјүк еһтијач дују

Республикамызын мүстәгиллик газанмасы, суверен дөвләтин инкишаф ганунларына ујғун олараг чәмијјәтин бүтүн саһәләриндә чидди дәјишикликләрин баш вермәси, халгын өз милли ән'әнәләринә, сојкөкүнә гајытмасы, мәдәнијјәтин ајры-ајры саһәләринин һәјатын тәләби илә көклү јениләшмәләрә мә'руз галмасы милли мәдәнијјәтин милли идеолокијанын јени әсаслар үзәриндә гурулмасыны тәләб едир.

Бүтүн бу мүһүм дәјишикликләр исә өз нөвбәсиндә китабхана ишинин бүтөвлүклә әһалијә китабхана хидмәтинин јени демократик вә милли мәдәнијјәтимизә сөјкәнән әсаслар зәмининдә јарадылмасы зәрурәтини ирәли сүрүр. Мәһз буна көрә дә китабханаларын типолокијасынын јенидән ишләнмәси чәмијјәтдә баш верән јени просесләрин, милли ән'әнәләрини јарадычы шәкилдә нәзәрә алынмасыны тәләб едир вә Азәрбајчан китабханашүнаслығы гаршысында проблемин тезликлә һәлл олунмасы вәзирәсини гојур. Китабханаларын типолокијасы кими мүрәккәб проблеми тезликлә һәлл етмәјин чәтинлијини нәзәрә алараг, јени типолокија јаранана кими һәләлик рус китабханашүнаслары тәрәфиндән һазырланмыш кечмиш типолокијалардан әсаслы шәкилдә фәргләнән вә китабханаларын мүасир вәзијјәтини гисмән дә олса әкс етдирән јени типолокијадан истифадә етмәк, мәнчә, даһа ујғундур.

Китабханаларын јени типолокијасынын әсас мүддәалары 1988-чи илдә Москва Мәдәнијјәт Институтунун алимләри тәрәфиндән јазылыб нәшр етдирилмиш, «Китабханашүнаслыг Үмуми курс» дәрслијиндә өз әксини тапмышдыр.

Бу типолокијаја көрә китабханалар ики типә: 1) Универсал китабханалар вә 2). Хүсуси китабханалар типинә ајрылыр.

УНИВЕРСАЛ КИТАБХАНАЛАР

Мүасир дөврдә ән кениш шәбәкәјә, зәнкин китаб фондуна вә милјонларла охучу континкентинә малик олан универсал китабханалар башга китабханалардан әсаслы сурәтдә фәргләнән өзүнә мәхсус чәһәтләрә маликдир.

Бунлары ашағыдакы кими характеризә етмәк олар: охучу сорғуларынын комплекслији;

фондун вә мә'лумат библиографија апаратынын универсаллығы;

фәалијјәтин реконал истигамәти;

мүәјјән әразидә китабхана хидмәтини әлагәләндирмә функсијасыны һәјата кечирмәси;

китабханашүнаслыга даир елми-тәдгигатлар апармасы.

Информасија, мәдәнијјәт вә тәһсил-тәрбијә мүәссисәси кими универсал китабханаларын гаршысында үмуми милли, дөвләт әһәмијјәти кими чох бөјүк вәзифәләр дурур:

1. Универсал китабханалар бүтүн катеторијалардан олан охучулара, онларын истәнилән информасија сорғуларына (пешә, истеһсалат, елми-тәдгигат, тәһсил јери кәллик-чә, хүсуси) хидмәт етмәлидир. Универсал китабханалар һәмчинин шәхсијјәтин һәртәрәфли инкишафында, фасиләсиз тәһсил просесиндә иштирак етмәли шәхси тәһсилин тәшкилатчысы олмалыдыр.

2. Универсал китабханалар гаршыларына гојдуглары вәзифәләрин бөјүклүјү, үмуми милли, үмумдөвләт әһәмијјәтли характер дашымасы илә әлагәдар, зәнкин, универсал вә һәмишә динамик китаб фондуна малик олмалы, өз фондунда јерләшдији реконун шәраити, тәләбаты илә бағлы бүтүн елм саһәләринә даир әдәбијјаты топламалыдыр.

3. Универсал китабханалар шәбәкәси өлкәнин инзибати әрази принсипинә әсасән јерләшдирилмәли вә јерләшдији реконун игтисади, мәдәни һәјатында јахындан иштирак етмәлидир.

4. Ваһид китабхана системиндә апарычы һалга олан универсал китабханалар өлкә, мухтар республика, рајон, шәһәр мигјасында охучулара хидмәт ишини әлагәләндирмә мәркәзидир, бу мүһүм ишин тәшкили үчүн чидди тәшкилати, инзибати, елми-методики тәдбирләр һәјата кечирмәлидир.

Көстәриләнләрдән ајдын олур ки, универсал китабханалар әһалијә китабхана хидмәтинин тәшкили, китабхана ишинин тәкмилләшдирилмәси, әлагәләндирилмәси, китабхана вә чәмијјәт, китабхана вә охучу вә с. кими мүасир мүрәккәб проблемләри, һәмчинин мүһүм елми-тәчрүби әһәмијјәтә малик дикәр проблемләри һәлл едәчәк, өлкәнин бүтүн китабхана системини әлагәләндирәчәк, өзүндә топладығы бөјүк елми сәрвәти билаваситә республикамызын мүстәгиллијинин мөһкәмләндирилмәсинә, игтисади, елми-техники, мәдәни тәрәггисинә јөнәлдәчәк јеканә дөвләт китабхана мүәссисәләридир. Мәһз буна көрәдир ки, дөвләтин китабхана сијасәтинин һәјата кечирилмәсиндә универсал китабханаларын јарадычы фәалијјәти мүһүм әһәмијјәт кәсб едир.

Универсал китабханалар охучуларын ичтимаи, мә'лумат сорғуларыны вә тәләбатларыны өдәмәк характериндән асылы олараг ики нөвә: күтләви (халг) вә елми нөвә ајрылыр.

1. Универсал күтләви (халг) китабханалар.

Өлкәмиздә әһалијә китабхана хидмәтинин тәшкили саһәсиндә мүһүм һәлледичи јери олан күтләви китабханалар универсал зәнкин китаб фондуна вә дөвләт тәрәфиндән малијјәләшдирилән ән бөјүк шәбәкәјә маликдир. Күтләви ки-

табханалар узун иллэрдэн бэри күтлэви охучулара китабхана хидмэтинин тэшкили саһэсиндэ бөјүк тэчрүбэ топламыш, эсаслы уғурлара наил олмуш, китабхана иши саһэсиндэ дөвлэт сијасэтинин һәјата кечирилмэсинин мүһүм һалгаларындан бири кими фэалијјэт көстэрмишдир.

Республикамызын бүтүн рекионларында эһалијэ китабхана хидмэтини һәјата кечирэн күтлэви китабханалар эн бөјүк шэбэкэјэ, зэнкин фонда вэ бөјүк охучу даирэсинэ маликдир.

Мүасир дөврдэ республикамызда он миндэн артыг китабхана вардыр ки, бунлардан универсал күтлэви китабханалардыр. Бу китабханаларын фондунда китаб топланмыш, оланлар охучуја хидмэт едирлэр.

Көстэрдијимиз рэгэмлэр республикамызын мэдэни һәјатында универсал күтлэви китабханаларын нэ гэдэр бөјүк рола малик олдуғуну ашкара чыхарыр. Мүасир дөврдэ универсал күтлэви китабханаларын фэалијјэтинин елми тэһлили белэ бир фикир сөјлэмэјэ эсас верир ки, онлар информасија, мэдэнијјэт тэһсил вэ тэрбијэ мүэссисэси кими көстэрилэн саһэлэрдэ комплекс, информасија вэ тэһсил-тэрбијэ иши апарырлар. Үмумтэһсил мүталиэсинин тэшкилатчысы кими фэалијјэт көстэрэн универсал күтлэви китабханалар фасилэсиз тэһсил просесинин тэшкилиндэ дэ эһэмијјэтли рола маликдирлэр. Күтлэви китабханаларын фэалијјэтинин бу мүһүм саһэси онларын гаршысында ашағыдакы мүһүм вэзифэлэри гојур:

1. Азэрбајчан Республикасынын суверенлијинин, дөвлэт мүстэгиллијинин мөһкэмлэндирилмэсинэ, хидмэт етмэји өн плана чэкмэли, милли идеолокијанын формалашмасында вэ тэблиғиндэ фэал иштирак етмэлидир.

2. Шэхсијјэтин һэртэрэфли инкишафына көмэк етмэк үчүн игтисадијјата, мэдэнијјэтэ вэ елми-техники тэрэггинин сон наилијјэтлэринэ даир эдэбијјат тэблиғини кенишлэндирмэли, кениш күтлэви тэдбирлэр һәјата кечирмэлидир.

3. Шэхси тэһсилин вэ фасилэсиз тэһсилин эсас базасы кими бүтүн охучу групларынын вэ рекионда јашајан бүтүн вэтэндашларын, сорғу вэ тэлэбатларыны нэзэрэ алмалыдыр.

4. Халг күтлэлэринин үмуми мэдэни сэвијјэсинин јүксэлдилмэси үчүн фасилэсиз тэһсилэ көмэк көстэрмэли, шэхси тэһсилэ рэһбэрлији һәјата кечирмэли, охучуларын бош вахтларынын тэшкилиндэ иштирак етмэлидир.

5. Елм, техника вэ габагчыл тэчрүбэни кениш тэблиғ етмэк јолу илэ истеһсалатын инкишафына, тэчрүбү тэсэррүфат фэалијјэтинин вэ дөвлэт идарэетмэ системинин тэкмиллэшмэсинэ көмэк көстэрмэлидир.

Бүтүн бу вэзифэлэр комплекс шэкилдэ бир-бири илэ элагэдар һәјата кечирилмэлидир ки, инсанларын һэртэрэфли аһэнкдар инкишафына көмэк етсин.

Һазырда республикамызда универсал күтлэви китабханалар инзибати табечилик бахымындан ики шэбэкэјэ бөлүнүр: 1) Дөвлэт китабхана шэбэкэси. 2) Ајры-ајры назирликлэрин, идарэ вэ мүэссисэлэрин, тэшкилатларын, чэмијјэтлэрин вэ с. китабхана шэбэкэлэри.

Дөвлэт китабхана шэбэкэси билаваситэ дөвлэт тэрэфиндэн малијјэлэшдирилир вэ она Азэрбајчан Республикасынын Мэдэнијјэт Назирлији рэһбэрлик едир.

Дөвлэт китабхана шэбэкэсинэ ашағыдакы китабханалар дахилдир:

1. Кэнд китабханалары (МКС филиаллары);
2. Мэркэзи рајон китабханалары;
3. Рајон ушаг китабханалары;
4. Шэһэр китабханалары;
5. Мэркэзи шэһэр китабханалары;
6. Шэһэр ушаг китабханалары.

Ајры-ајры назирликлэрин, идарэ вэ мүэссисэлэрин, тэшкилатларын, чэмијјэтлэрин вэ с. күтлэви китабхана шэбэкэсинэ ашағыдакылар дахилдир:

1. Һэмкарлар тэшкилатларынын китабхана шэбэкэси;
2. Тэһсил Назирлијинин китабхана шэбэкэси.
а) мэктэб китабханалары

Белэ китабханалар башга идарэ, мүэссисэ вэ назирликлэрдэ дэ вардыр.

Универсал профилли, үмумачыг характери дашыјан күтлэви китабханалар китабхана ишинэ даир дөвлэт сијасэтинин һәјата кечирилмэсиндэ мүһүм рол ојнајырлар. Күтлэви китабханалар һәјата кечирдиклэри вэзифэлэрин мигјасы вэ тэшкилат принсипи е'тибары илэ китабхана ишинин тарихиндэ тамамилэ јени һадисэдир. Күтлэви китабханаларын тарихи кечмишинэ нэзэр салдыгда мэ'лум олур ки, онлар ингилабдан эввэлки Русијада мөвчуд олан «халг китабханалары»нын эн'энэлэриндэн вэ тэчрүбэлэриндэн истифадэ едилэрэк јарадылмышдыр.

Русијада халг китабханалары XIX эсрин икинчи јарысындан мејдана кэлмэјэ башламышдыр. Халг китабханалары эсасэн ајры-ајры торпаг идарэлэри, мүхтэлиф маарифчи тэшкилатлар вэ зијалылар тэрэфиндэн тэшкил едилирди. Халг китабханаларына дөвлэт һеч бир көмэклик көстэрмир, вэсаит ајырмырды. Халг китабханалары өз гаршысында халг

ғын маарифләнмәсинә, мәдәни инкишафына хидмәт етмәк вәзифәси гојмушдуса да, өз имканларынын мәһдудлуғу, вәсаит чатышмазлығы вә фондларынын олдугча касыблығы үзүндән бу вәзифәләри өһдәсиндән лазыми сәвијјәдә кәлә билмирди. Һәмчинин дөвләт һәр чүр васитә илә халг китабханаларынын инкишафына мане олмаға чалышыр, онларын фәалијјәтини вә фондларынын комплектләшдирилмәсини чидди нәзарәт алтында сахлајырды. Халг китабханалары үч гат нәзарәт алтында: Дахили Ишләр Назирлијинин, Маариф Назирлијинин вә Руһани Идарәсинин нәзарәти алтында идиләр. Халг китабханалары тез-тез бағланылыр, фондлары јохланылыр вә мүтәрәгги руһлу әдәбијјат, хүсусилә ингилаби руһлу әдәбијјат фондлары чыхарылырды. Иш о јерә кәлиб чатмышды ки, руһани идарәси дүнјәви әдәбијјатын, елми материалист дүнја бахышыны тәблиғ едән елми характерли әдәбијјатын халг китабханаларынын фондунда сахланылмасына ичазә вермирди. Халг китабханалары өз фондуну анчаг чар сензурасы тәрәфиндән тәртиб едилмиш сијаһы әсасында комплектләшдирә биләрди. Халг китабханалары фондларында охучуларын диггәтини чәлб едән, онларын суалларына чаваб верән китабларын олмамасына бахмајараг охучулар мәһз бу китабханалардан истифадәни үстүн тутурдулар.

XIX әсрин икинчи јарысы вә XX әсрин әввәлләриндә халг китабханаларынын вәзијјәтинин даһа да ағырлашмасына бахмајараг онлар охучуларын ән чох севдији вә истифадә етдији бир мүәссисә кими өз әсл адларыны халга мәхсус олдугларыны горујуб сахлаја билмишдиләр.

Һәмин дөврдә Мәркәзи Русијада олдуғу кими учгарларда да бу чүр китабханалар мејдана кәлмәјә башламышды.

Азәрбајчанда халг китабхана вә гираәтханаларынын мејдана кәлмәсинә XIX әсрин икинчи рүбүндән тәсадүф едилир. Артыг XIX әсрин ахырларында Азәрбајчанын бөјүк шәһәрләриндән Бакыда, Шамахыда, Нахчыванда, Кәнчәдә, Шушада вә с. халг китабхана вә гираәтханалары фәалијјәт көстәрирди.

XIX әсрин икинчи рүбүндән башлајараг Азәрбајчанда халг китабхана вә гираәтханалары илә јанашы олараг дөвләт китабханалары, чәмијјәт китабханлары вә мәктәб китабханалары да вар иди. Көстәрилән китабханаларын әксәријјәти јарым ганалы характер дашыдығындан үмумачыг характер дашыјан вә бүтүн охучулара хидмәт едән халг китабханалары вә гираәтханалары даһа мүтәрәгги китабхана мүәссисәләри кими чыхыш едирдиләр.

Азәрбајчанда мүтәрәгги фәалијјәт көстәрән, әһалијә хидмәтин тәшкили саһәсиндә кениш вә һәртәрәфли иш апаран, милли китабын тәблиғиндә, милли шүурун ојанмасында әвәзсиз хидмәтләри олан, 1894-чү илдә Бакы шәһәриндә Нәриман Нәриманов тәрәфиндән тәшкил едилмиш илк үмумачыг китабхана-гираәтхана хүсусилә фәргләнирди. Мәһз о, илк үмумачыг китабхана вә гираәтхана кими фәалијјәтә башлајан әсл халг китабханасы иди. Китабхана өз фондунун зәнкинлијинә вә охучуларынын мигдарына көрә нәинки Азәрбајчанда, һәтта бүтүн Загафгазијада мүһүм јерләрдән бирини тутурду. Китабхананын охучуларынын тәркибини, кејфијјәт вә пешә-сәнәт бахымындан тәһлил едәркән ајдынлашыр ки, китабхана мүхтәлиф сәнәт вә пешә саһибләринә хидмәт етмиш, китаб фондуна малик олмуш, зијалыларын ән чох мүрачиәт етдији мәдәни-маариф мүәссисәсинә чеврилмишдир.

Учгарларда мејдана кәлән халг китабханалары вә јахуд халг гираәтханалары һәр чүр малдди көмәкдән мәһрум олдуглары үчүн даһа ачыначаглы вәзијјәтдә идиләр. XIX әсрин икинчи јарысы вә XX әсрин әввәлләриндә Русијада халг китабханаларынын фәалијјәтинин мәһдудлуғу, онларын иш тәчрүбәсинин үмумиләшдирилмәси рус китабханашүнаслығында бу проблемин әһәмијјәтли дәрәчәдә өјрәнилмәмәсинә сәбәб олмушдур.

Азәрбајчанда 1920-чи илләрдә китабхана ишинин јахшылашдырылмасы вә китабхана шәбәкәләринин јенидән гурулмасы саһәсиндә әһәмијјәтли тәдбирләр һәјата кечирилмәјә башламышды. Китабханаларын милиләшдирилиб үмумхалг китабханаларына чеврилмәси, пулсуз вә үмумачыг олмасы, бүтүн јашајыш мәнтәгәләриндә јарадылмасы вә с. бу тәдбирләрин әсасыны тәшкил едирди. Бу мүһүм тәдбирләрин һәјата кечирилмәси саһәсиндә өлкәмиздә кениш шәбәкәси олан, дөвләт тәрәфиндән јарадылан вә малијјәләшдирилән күтләви китабхана шәбәкәси мејдана кәлди. Универсал профилли, үмумачыг характерли, әһалијә пулсуз китабхана хидмәтини тәшкил едән бу китабханалар кечмиш халг китабханаларыны әвәз едән јени типли китабханалар иди.

Совет һакимијјәтинин илк илләриндә кечмиш чәмијјәтдән галан аллар бир гајда олараг дәјишдирилдијинә вә јени јаранан мүәссисәләрин фәалијјәти кениш характер алдығына көрә халг китабханаларынын кениш зәһмәткеш күтләләринә, фәһлә вә кәндли синфинә хидмәт етмәсини нәзәрә чатдырмаг вә әввәлләр онларын һеч дә халга хидмәт етмәмәсини көстәрмәк мәгсәди илә халг китабханаларыны күтләви

китабханалар адландырмаға башладылар. Сонракы илләрдә вә хүсусилә сон дөврләрдә күтләви китабханаларын фәалиjjәтиндә баш верән кеjфиjjәт дәjишикликләри «күтләви» сөзүнүн көстәрилән дәjишикликләрә ҹаваб вермәдиjини ашкара чыхарды вә онун дәjишдирилмәси һаггында сәсләр учалмаға башлады. Бу сәтирләрин мүәллифинә кәлдикдә исә о, бир чох гәрб вә шәрг өлкәләриндә олдуғу кими бизим республикамызда да күтләви китабханаларын халг китабханасы адландырылмасыны мәгсәдә уjғун һесаб едир.

Бу китабханаларын сон 70 илдә кечдиjи jола нәзәр салдыгда вә онларын тәҹрүбәсини һәртәрәфли өjрәниб үмумиләшдирдикдә мә'лум олур ки, күтләви китабханалар әһалиjә китабхана хидмәтинин тәшкилиндә, бүтүн халг күтләләрини китабхана хидмәти илә әһатә едилмәсиндә, китабын халг арасында jаjылмасында, халг күтләләринин маарифләнмәсиндә, мәдәни инкишафында, интеллектуал пешә сәвиjjәсинин jүксәлдилмәсиндә ән мүһүм васитәдир.

Әһалиjә китабхана хидмәтинин тәшкилиндә һәр ҹүр мәһдудиjjәтин арадан галдырылмасы, китабхана фондларынын универсаллығы вә зәнкинлиjи, фондларын планлы сурәтдә, охучу сорғусуна мүвафиг ардычыл олараг комплектләшдирилмәси, охучуларын мүталиә просесинин тәшкилинә хүсуси диггәт jетирмәси, елми ҹәһәтдән әсасландырылмасы, истигамәтләндирилмәси, китаб сечмәкдә, ардычыл мүталиә планы тәртиб етмәкдә онлара көмәк көстәрилмәси китабханаларын мүталиә просесиндә һәлледичи ролуну күчләндирмиш, охучуларын китабханалара мүнасибәтини көкүндән дәjишдирмишдир. Бүтүн бунлар ҹәмиjjәтдә күтләви китабханаларын әһәмиjjәтини, онларын сосиал ролуну бир даһа артырмышдыр.

Ҹәмиjjәтин кечдиjи инкишаф мәрһәләләриндә өз ишини билаваситә мәдәниjjәтин, халг маарифинин инкишаф ганунауjғунлугларына көрә гуран китабханалар мәдәни тәрәггинин кедишинә мүсбәт тә'сир көстәрмиш, билаваситә инсанын тәрбиjәси, jетишдирилмәси, мәдәни вә пешә техники сәвиjjәсинин jүксәлдилмәси васитәсилә билаваситә ҹәмиjjәтин мадди-техники базасынын мөһкәмләндирилмәсинә, елми-техники тәрәггинин сүр'әтләндирилмәсиндә олдугча һәлледичи рол оjнамышлар.

Ҹәмиjjәт инкишаф етдикҹә, онун структурунда ҹидди дәjишикликләр баш вердикҹә, ҹәмиjjәт үзвләринин мәдәни сәвиjjәси jүксәлдикҹә охучулар арасында jүксәк ихтисаслы, һәртәрәфли инкишаф етмиш инсанларын саjы чохалдыгча күтләви китабханаларын гаршысында даһа мүһүм вәзифәләр меjдана чыхырды. Бу вәзифәләрин өһдәсиндән кәлмәк үчүн

күтләви китабханаларын тәшкилати гурулушунда вә структурунда бөjүк дәjишикликләр апармаг, онларын ишинин мәзмунуну мүасир дөврүн тәләбләринә уjғун гурмаг тәләби ирәли сүрүлүрдү.

Мәһз буна көрәдир ки, 70-ҹи илләрдә дөвләт мигjасында күтләви китабханаларын мәркәзләшдирилмәси идеjасы ирәли сүрүлүб һәjата кечирилмәjә башлады.

Бөjүк стратежи әһәмиjjәт кәсб едән китабхана ишинин мәркәзләшдирилмәси өлкәдә елми-техники ингилабын даһа да инкишафы вә мә'лумата олан тәләбатын обjектив шәкилдә артмасы илә шәртләшән jени инкишаф мәрһәләси иди. Мәркәзләшмиш китабхана системләринин jарадылмасы кичик китабханаларын ваһид системдә бирләшдирилмәси jолу илә китабханаларын еһтиjатларыны вә гүввәләрини мәркәзләшдирмәjә, ваһид китаб фонду вә мә'лумат апараты jаратмаға, охучулара вә истеһсалат коллективләринә оператив мә'лумат хидмәтләрини кенишләндирмәjә кениш шәраит jарадыр вә беләликлә дә охучулара хидмәт ишинин кеjфиjjәтинин jүксәлдилмәси саһәсиндә бөjүк перспективләр ачырды. Китабхана ишинин инкишафында кеjфиjjәтҹә jени мәрһәлә олан мәркәзләшмә һәр бир шәһәрдә вә раjонда филиал системин, әввәлләр мүстәгил фәалиjjәт көстәрән китабханалардан мүгаjисә едилмәз дәрәҹәдә бөjүк үстүнлүкләрә вә имканлара малик олан ваһид вә бөjүк китабхана мүәссисәләри jарадылмышдыр. Мәркәзләшмиш китабханалар шәһәр вә раjонларда бир-бириндән аjрылыгда фәалиjjәт көстәрмир, бир-бири илә әлагәдар, бир-бирини тамамлаjан ваһид систем кими фәалиjjәт көстәрир. Ваһид китабхана системинин jаранмасы шәһәр вә раjон күтләви китабхана шәбәкәләриндә кечмишдә олан хырда китаб фондларынын jеринә кәмиjjәт вә кеjфиjjәтҹә бөjүк вә күчлү, универсал китаб фондларынын jаранмасына сәбәб олмушдур. Мәркәзләшмә һәмчинин китабханалара мә'лумат-библиографиjа вә информасиjа ишини даһа оператив вә кеjфиjjәтли тәшкил етмәк, әһалиjә мә'лумат-библиографиjа вә информасиjа хидмәтини даһа кениш мигjасда һәjата кечирмәк имканы вермишдир. Зәнкин вә бөjүк фонда, күчлү мә'лумат библиографиjа вә информасиjа ишинин тәшкили имканына малик олмаға мәркәзләшмиш системләрдә әһалиjә китабхана хидмәти просесини кеjфиjjәтҹә jени мәрһәләjә галдырмаға шәраит jаратды. Охучулара хидмәт ишинин идеjа-сиjаси сәвиjjәси, кеjфиjjәти вә сәмәрәси мүгаjисә едилмәз дәрәҹәдә jүксәлди. Мәркәзләшмә күтләви китабхана шәбәкәләринин идарә олунмасына, китабханаларда әмәjин дүзкүн тәшкилинә, ишчиләр арасында ихтисаслашмалар апарылмасына, методики

ишин елми әсаслар үзәриндә јенидән гурулмасына сәбәб олду. Мәркәзи китабхана илә филиаллар арасында даһа оператив әлагәнин јаранмасы, учгар кәндләрдә вә хырда јашајыш мәнтәгәләриндә охучуларын соргусуна чаваб вермәк үчүн һәлә индијә гәдәр һәлл едилмәси мүмкүн олмајан шәраит јаратды ки, бу да әһалијә китабхана хидмәтинин тәшкилиндә јени мәрһәләнин башланмасы кими характеризә едилмәлидир.

УНИВЕРСАЛ ЕЛМИ КИТАБХАНАЛАР

Республикамызын китабхана шәбәкәләри ичәрисиндә универсал елми китабханаларын хүсуси мөвгеји вардыр. Бу китабханалар гаршысында дуран вәзифәләр, фондунун тәшкили вә апардығы ишин мигјасы е'тибары илә универсал күтләви китабханалардан кәскин сурәтдә фәргләнирләр. Универсал елми китабханалар елм, мәдәнијјәт вә халг тәсәррүфатынын бүтүн саһәләринә хидмәт етмәк, јүксәк ихтисаслы кадрлар һазырланмасына көмәк көстәрмәк, һәртәрәфли һазырлыға, јүксәк профессионал сәвијјәјә малик охучуларын елми-тәдгигат, тәсәррүфат вә истеһсалат соргуларыны өдәмәк, чәмијјәтин информасија тәләбатына чаваб вермәк үчүн тәшкил едилир.

Универсал елми китабханалар гаршыларына гојдуғу вәзифәләрин мигјасы чәмијјәтин елми-мәдәни вә игтисади тәрәгги саһәсиндәки фәалијјәти вә мә'нәви һәјатындакы ролу бахымындан информасија, мәдәнијјәт, тәһсил вә тәрбијә мүәссисәси кими сосиал институтдур.

Сосиал институт кими онларын әсас хүсусијјәтләрини ашағыдакы кими характеризә етмәк олар:

1. Һәртәрәфли, мүкәммәл вәтән вә харичи өлкә китабларыны топлајыб сахлајан, республикамызда нәшр олунан бүтүн әдәбијјатдан пулсуз мәчбури нүсхә алан, харичи әдәбијјаты әлдә етмәк үчүн бејнәлхалг китаб мүбадиләси апаран республика, реҝионал вә үмумдөвләт әһәмијјәтинә малик олан мүәссисәдир.

Универсал елми китабханалар вә охучларынын һәртәрәфли соргуларына чаваб вермәк мәгсәди илә зәнҝин чохсаһәли информасија фондуна, мә'лумат-библиографија материалларына, һәр чүр библиографик көстәричиләрә, һәмчинин мүхтәлиф формалы вә мәзмунлу мә'лумат дашыјычыларына малик олмалыдыр.

Зәнҝин библиографик информасија материалларыны топламагла белә материалларын, һәр чүр библиографик

көстәричиләрин нәшри мәркәзи кими фәалијјәти өн плана чәкилмәлидир.

Универсал китабханалар информасија мәркәзләри һаггында мә'лумат китаблары нәшр етмәк, фондунда олан әдәбијјатын бирләшмиш каталогуну тәртиб етмәк, нәшр едилмәмиш библиографик, информасија васитәләри һаггында вахташыры мә'лумат вермәк вәзифәсини јеринә јетирмәлидир.

2. Универсал елми китабханалар бүтүн охучуларын; елми ишчиләрин, тәдгигатчыларын, халг тәсәррүфатынын бүтүн саһәләриндә чалышан мүтәхәссисләрин, сәмәрәләшдиричиләрин, конструкторларын, зијалыларын, јазычыларын, инчәсәнәт хадимләринин, дөвләт идарәләри ишчиләринин, тәләбәләрин, һәмчинин ҝениш охучу күтләләринин тәләб вә соргуларына чаваб вермәли олдугларындан онларын фәалијјәтиндә, охучулара хидмәт ишинин тәшкилиндә јүксәк пешәкарлыг, елми сәриштәлилик, педагожи усталыг вә охучуларын тәрбијә просесиндә јахындан иштирак едә билмәк бачарығы өн плана чәкилмәлидир.

3. Универсал елми китабханалар мә'лумат-библиографија ишинин мәркәзи кими, өз зәнҝин фондундан вә мә'лумат апаратындан истифадә едәрәк универсал мөвзуларда бүтүн тәләбат вә соргулара чаваб вермәли, башга мә'лумат органлары илә бирликдә елми көмәкчи, төвсијә библиографик васитәләри һазырламалы, дөвләт органларына, онларын ишчиләринә информасија хидмәтини тәшкил етмәли, мәдәнијјәт вә инчәсәнәт һаггында информасија органынын мәркәзи кими ҝениш иш апармалы, бүллетенләр вә диҝәр библиографик васитәләр нәшр етмәли, һәмчинин китабханачылыг вә библиографија биликләринин системләшдирилиб китабханаларда, информасија органларында вә тәдрис мүәссисәләриндә тәблиғинин тәшкил етмәјә көмәк ҝөстәрмәлидир.

4. Универсал елми китабханалар республикада табеиндән, нөвүндән вә идарә табечилијиндән асылы олмајараг бүтүн китабханаларын елми-методики вә әлагәләндирмә мәркәзидир. Белә бир мәркәз ролуну ојнамаг үчүн онларын өзләри елми-тәдгигат статусуна малик олмалы, республикада китабхана ишинә даир елми вә сосиоложи тәдгигатлар апармалы, китабханаларын иш тәҹрүбәсини өјрәниб үмумиләшдирмәли, габагчыл иш тәҹрүбәсини јајмалы, китабхана ишинин күнүн тәләбләри сәвијјәсинә галдырылмасы үчүн вә китабхана ишинин идарә едилмәси ишинин јахшылашдырылмасы үчүн төвсијәләр һазырламалыдыр.

Универсал елми китабханалар китабхана ишинин бүтүн саһәләринә даир методики вә төвсијә васитәләри нәшр етмә-

ли, китабханачы кадрларын ихтисасынын артырылмасында јахындан иштирак етмәлидир. Универсал китабханалар республикада китабханашүнаслыг вә библиографија ишинин елми-тәдгигат вә методики мәркәзи олдуғундан онларын гаршысында мүасир дөврдә өлкәнин информасија тә'минатынын өдәнилмәси, китабхана хидмәтинин вәһид планынын һазырланмасы, китабхана ишинин инкишаф перспективләринин мүәјјәнләшдирилмәси, китабхана ишинә даир дөвләт сијасәтинин һазырланмасында вә һәјата кечирилмәсиндә јахындан иштирак етмәк вәзифәләри дурур.

Китабхана ишинин елми әсасларынын дөвләт мигјасында ишләнмәсини тәшкил етмәли вә һәјата кечирмәлидир.

Бејнәлхалг китабхана форумларында, тәдбирләриндә, тәшкилатларында јахындан иштирак етмәли, республика китабханаларынын бејнәлхалг әлагәләринин мөһкәмләндирилмәсинә вә үмумдүнја китабхана програмларынын һәллинә јахындан көмәк көстәрмәлидир.

Универсал елми китабханалар типинә ашағыдакы китабханалар дахилдир:

Республика милли китабханасы;

Республика парламент китабханасы;

Мухтар республика дөвләт китабханасы.

ХҮСУСИ КИТАБХАНАЛАР

Өлкәмиздә елм вә мәдәнијјәтин инкишафы илә әлагәдар оларaг хүсуси китабханаларын кениш шәбәкәси јаранмышдыр. Бу шәбәкә билаваситә ајры-ајры идарә вә тәшкилатлар, елм вә тәсәррүфат мүәссисәләри тәрәфиндән јарадылыр вә әсасән онларын структуруна дахил едилир. Хүсуси китабханалар алимләрин, мүтәхәссисләрин, истеһсалат габагчылларынын, јениликчиләрин вә ихтирачыларын конкрет пешә сорғуларына чаваб вермәлидир. Хүсуси китабханалар билаваситә өз гаршыларына мәхсус олдуглары елми идарә вә мүәссисәләрин коллективинә хидмәт етмәк, идарә вә мүәссисәнин гаршысында дуран вәзифәләрин һәллиндә иштирак етмәк вәзифәси гојдуғундан онларын иши билаваситә һәмин мүәссисәләрин конкрет фәалијјәтинә табе едилир.

Мәһз буна көрәдир ки, хүсуси китабханаларын типләринин мүәјјәнләшдирилмәсинин әсас әламәтини халг тәсәррүфатынын мүхтәлиф саһәләри үчүн мүтәхәссис кадрларын һазырланмасы вә охучуларын пешә (ихтисас) фәалијјәти илә әлагәдар информасија тәләбатынын өдәнилмәси тутур.

Хүсуси китабханаларын, елм, истеһсалат мүәссисәләри, лајиһә конструктор тәшкилатлары вә тәһсил мүәссисәләри илә гаршылыглы әлагәләри һәмин мүәссисәләрин коллективләринин пешә тәләбатларынын әввәлчәдән өдәнилмәсинә вә һәмин коллективләрин ишинин кејфијјәтинин јүксәлмәсинә мүсбәт тә'сир едир. Она көрә дә хүсуси китабханалар бир гајда оларaг истеһсалат, елм, тәһсил вә мәдәнијјәт мүәссисәләринин структуруна мувафиг јарадылмалыдыр.

Мүасир шәраитдә хүсуси китабханалары үч әсас групa бөлмәк олар: Сосиал-сијаси, тәбии-елми вә тәтбиги. Көстәрдијимиз груплар да өз нөвбәсиндә елм вә сәнаје саһәләринә (игтисади техники, кимја, тибб, филолокија, педагожи вә с.) һәмчинин инзибати-табечилик принсипинә (идарә, мүәссисә, али вә орта ихтисас тәһсили мүәссисәләри) көрә бөлүнүр. Хүсуси китабханаларын фонду китаб вә дөври мәтбуатла јанашы оларaг стандартларла, ихтираларын тәсвири илә, рәсми идарә нәшрләри илә, һесабатларла, чертјожларла, картографик вә аудиовизуал материалларла, нотларла комплектләшдирилә биләр.

Хүсуси китабханаларын фондунда һәмчинин предметиндән асылы оларaг картографик, аудиовизуал материаллар, картинләр, нотлар, машында охунан магнит лентләринә јазылмыш информасијалар топланмалыдыр.

Охучуларын мүтәшәккил коллективләринә хидмәт едән хүсуси китабханалар елм, игтисадијјат, тәсәррүфат вә мәдәнијјәтин даһа конкрет саһәләринә даир мә'лумат-библиографија вә елми информасија ишләри апармалы, идарә вә мүәссисәнин һәр бир ишчисинә фәргли хидмәт көстәрмәлидир.

Хүсуси китабханалар типинә дахил олан елми, елми-техники, техники вә тәдрис китабханаларынын икинчи әламәтләрини нәзәрә алсаг идарә табечилијинә көрә онлары групларa ајыра биләрик.. Мәс: Азәрбајчан Елмләр Академијасынын китабхана шәбәкәси, сәһәјә назирликләрин елми-техники, техники китабханалары, Тәһсил Назирлијинин али вә орта ихтисас мәктәбләринин китабханалары. Республикамызда хүсуси китабханалар шәбәкәсинә дахил олан ән бөјүк китабханалардан; Республика Елми-Техники китабханасы, Республика Елмләр Академијасынын Елми китабханасы, Республика Кәнд Тәсәррүфаты китабханасы вә Республика Тибб китабханасы өлкәмизин елми-техники тәрәггисиндә мүһүм рола маликдирләр.

Хүсуси елми китабхана шәбәкәси ичәрисиндә техники китабханалар мүһүм јер тутурлар. Техники китабханалар билаваситә мүәссисәләрдә, елми тәдгигат институтларында,

конструктор бүроларында, тәчрүбә стансијаларында, али мәктәбләрдә, завод вә фабрикләрдә вә с. тәшкил едилир.

МИЛЛИ КИТАБХАНАЛАР [1]

Дөвләт тәрәфиндән малијјәләшдирилән өлкәнин ән бөјүк дөвләт үмуми китабханалары милли китабханалар адланыр. Милли китабхана анлајышы халгын милли китаб сәрвәтини горујуб сахламаг, бу гијмәтли сәрвәти чәмијјәтин истифадәсинә вермәк вә өлкәнин дөвләт китабсахлајычы функсијасыны јеринә јетирмәк әламәти кими мејдана чыхыр. Милли китабханаларын өлкәдә нәшр едилән бүтүн чап мәһсулларындан мәчбури нүсхәләр алмаг, бејнәлхалг китаб мүбадиләси апармаг һүгугуна малик олмасы, онлара олдугча зәнкин вә гијмәтли, бөјүк дөвләт әһәмијјәтинә малик мүкәммәл китаб фонду јаратмаг имканы верир. Мәһз буна көрәдир ки, милли китабханаларын мејдана кәлмәси чәмијјәтдә елм вә мәдәнијјәтин инкишаф етдији, китаб чапынын кениш вүс'әт алдығы, бөјүк китаб фондларынын јарандығы дөврә тәсадүф едир. Илк милли китабханалар Авропада XVIII әсрдә мејдана кәлмишдир. Китабхана тарихчиләри белә һесаб едирләр ки, дүнјада илк милли китабхана Франса крал китабханасыдыр. 1795-чи илдә бу китабхана Конвент тәрәфиндән милли мүлкијјәт е'лан едилмиш вә китабханаја бүтүн чап мәһсулларындан мәчбури нүсхә алмаг һүгугу верилмишдир.

Русијада јаранан илк милли китабхана С. Шедрин адына Санкт-Петербург үмуми Дөвләт китабханасы олмушдур. Бу китабхананын әсасы 1795-чи илдә гојулмуш, 1814-чү илдән үмуми китабхана кими ачылмышдыр. 1811-чи илдән она вәтән нәшрләриндән пулсуз мәчбури нүсхә алмаг һүгугу верилмишдир. Русијада јаранмыш икинчи ән бөјүк милли китабхана Русија Дөвәт китабханасы олмушдур. Бу китабхананын әсасы 1862-чи илдә гојулмушдур. Москвада Румјантсев музејинин тәркибиндә јарадылмыш бу китабхана 1862-чи илдән вәтән нәшрләринин мәчбури нүсхәсини алыр. Рус халгынын милли фәхри олан бу китабхана Русијанын ән бөјүк милли китабханасы кими, елм вә мәдәнијјәт тарихиндә бөјүк рол ојнамыш вә бүтүн фәалијјәти боју елмә, мәдәнијјәтә вә елми-техники тәрәггијә хидмәт етмишдир. Китабхана китабханашүнаслыг, библиографијашүнаслыг вә китабшүнаслыг саһәсиндә елми-тәдгигат статусуна маликдир.

[1] Универсал елми китабханаларын функсијалары вә гаршысында гојулан вәзифәләр милли китабханалара да аиддир.

Азәрбајчан Республикасынын милли китабханасы олан М. Ф. Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Китабханасы 1923-чү илдә јарадылмышдыр. Китабхана совет һакимијјәти илләриндә республикада елм, мәдәнијјәт вә маарифин инкишафында бөјүк рол ојнамыш, елми-техники тәрәггијә хидмәт етмишдир. Бөјүк вә зәнкин милли әдәбијјат фондуна малик олан бу китабхана Азәрбајчан вә рус дилләриндә нәшр едилән бүтүн чап мәһсулларындан мәчбури нүсхә алыр. 1923—96-чы илләрдә Азәрбајчан Дөвләт Китабханасы бөјүк инкишаф јолу кечмиш, онун структурунда вә функсијаларында өлкәнин сосиал инкишафындан ирәли кәлән республикадакы игтисади вә мәдәни дәјишикликләри әкс етдирән јениликләр баш вермишдир. Милли китабхана анлајышынын өзү хејли дәјишмиш, јени мәзмунла зәнкинләшмишдир. Әкәр әввәлләр онларын әсас әламәтини милли китабсахлајычы функсијасы тәшкил едирдисә, инди милли китабхана әсас милли дөвләт китабсахлајычысы һесаб едилмәклә, әһалијә китабхана хидмәтини тәшкил едән, бүтүн китабханалара методики рәһбәрлик көстәрән китабханашүнаслыг, библиографијашүнаслыг вә китабшүнаслыг саһәсиндә елми-тәдгигат иши апаран бир мүәссисәјә чеврилмишдир.

Милли китабханаларын функсијасына ашағыдакылар дахилдир:

1) Өлкәнин чап мәһсулунун дөвләт сахлајычысыдыр; 2) Әһалинин бүтүн тәбәгәләринин истифадә едә билдији ән бөјүк үмуми китабханадыр; 3) Информасија вә төвсијјә библиографијасы мәркәзидир; 4) Өлкә мигјасында китабхана ишинин координасија едилмәси вә әлагәләндирилмәси мәркәзидир; 5) Республика мигјасында китабханаларын елми-методики мәркәзидир; 6) Республика китабханаларынын бејәлхалг әлагәләндирмә мәркәзи кими республикада китабхана мәркәзи кими республикада китабхана ишини бүтүн бејнәлхалг чәмијјәтләрдә вә групларда тәмсил едән мүәссисәдир.

Азәрбајчанда мүстәгил, суверен дөвләтин јаранмасы илә әлагәдар М. Ф. Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт китабханасынын гаршысында даһа мүһүм вәзифәләр мејдана чыхмышдыр. О, өзүнүн бүтүн елми вә мәдәни сәрвәти һесаб едилән зәнкин вә надир фондуну, мә'лумат васитәләрини вә дашыјычыларыны билаваситә мүстәгил, суверен Азәрбајчан дөвләтинин мөһкәмләндирилмәсинә, Азәрбајчан милли идеолокијасынын тәблиғинә јөнәлтмәли, халгымызын мә'нәви тәрбијәсинин һәллиндә, интеллектуал сәвијјәсинин јүксәлдилмәсиндә мүһүм рол ојнамалыдыр.

Көстәрилән вәзифәләрин јеринә јетирилмәсиндә мүһүм рола малик олмасыны нәзәрә алараг һазырда Азәрбајчанын китабхана ичтимаијјәти вә бүтүн зијалылары М. Ф. Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Китабханасына Милли Китабхана статусунун верилмәси мәсәләсини дөвләт вә Милли Мәчлис гаршысында галдырмышлар.

Үмид едирик ки, јахын кәләчәкдә бу мәсәлә өз мүсбәт һәллини тапачагдыр.

Јекун олараг демәк олар ки, китабханаларын типолокијасы проблеми китабханашүнаслығын ән гәдим вә мүһүм проблеми олмасына бахмајараг дүнја китабханашүнаслығында өз елми һәллини там шәкилдә тапа билмәмишдир. Китабханаларын типләрә вә нөвләрә бөлүнмәси дүнјанын ајры-ајры өлкәләриндә, јә'ни һәм гәрбдә, һәм дә шәргдә өлкәнин өз ән'әнәләри, хүсусијјәтләри вә китабханаларын гаршысында дуран вәзифәләрлә әлагәдар мүхтәлиф консепсијалара ујғун тәснифләшдирилмишдир.

Бизим республикамызда узун илләрдән бәри әсасән Русија китабханашүнасларынын китабханаларын типолокијасына даир елми нәтичәләриндән истифадә едилмишдир вә һазырда да бу давам едир.

Анчаг рус китабханашүнаслары тәрәфиндән һазырланмыш китабханаларын типләрә вә нөвләрә бөлүнмәси тәснифаты да там дејилдир. Онларын өзләри дә бу проблемләрин јенидән ишләнмәси, китабханаларын елми типолокијасынын камил, елми тәснифатынын һазырланмасыны зәрури һесаб едирләр.

Республикамызын дөвләт мүстәгиллији әлдә етдији индики шәраитдә халгымызын гәдим тарихә малик мәдәни гуручулуг тәчрүбәсинин ән'әнәләринә, милли хүсусијјәтләримизә, һәмчинин мүстәгиллик шәраитиндә китабханаларын гаршысында дуран јени вәзифәләрә әсасланараг милли дөвләтчилијимизә вә милли идеолокијамыза хидмәт етмәк бахымындан мүхтәлиф китабханаларын типолокијасынын ашағыдакы бөлкүсүнү тәклиф едир. Бу бөлкүјә анчаг проблемин елми гојулушу кими бахмаг лазымдыр.

Китабханаларын типолокијасы (типләри вә нөвләри)

I. Универсал китабханалар

I, 1 Универсал елми китабханалар;

I. 2. Универсал халг китабханалары;

I. а) Универсал елми китабханалар

а) Милли китабхана;
б) Парламент китабханасы;

в) Мухтар республиканын дөвләт китабханасы;

I. б) Универсал халг китабханалары

а) Мәркәзләшдирилмиш китабхана системләри (МКС-ләр);
б) Кәнд халг китабханалары;
в) Мүстәгил ушаг китабханалары;
г) Мүстәгил Кәнчләр китабханалары;
д) Ичтимаи тәшкилатларын китабханалары;

II. Хүсуси китабханалар

II. а) Республика сәһәви китабханалары;
II. б) Республика Елмләр Академијасынын китабханалары
II. в) Ајры-ајры назирликләрин, идарә вә мүәссисәләрин хүсуси китабханалары;

III. Тәһсил Мүәссисәләри китабханалары

III. 1. Али мәктәб китабханалары;
III. 2. Тәкмилләшдирмә институтларынын китабханалары;
III. 3. Орта ихтисас мәктәбләринин китабханалары;
III. 4. Үмумтәһсил мәктәбләринин китабханалары;

МҮНДӘРИЧАТ.

КИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ ҺУМАНИТАР ЕЛМДИР . . . 3

1. Китабханашүнаслығын тәшәккүлү вә инкишафы . . . 3
2. Китабханашүнаслығын предмети . . . 10
3. Китабханашүнаслығын гурулушу . . . 15

КИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ ЕЛМЛӘР СИСТЕМИНДӘ . . 19

Китабханашүнаслыг вә сосиолокија . . . 22
Китабханашүнаслыг вә тарих . . . 24
Китабханашүнаслыг вә игтисадијјат . . . 25
Китабханашүнаслыг вә ријазијјат . . . 26
Китабханашүнаслыг вә информатика . . . 26
Китабханашүнаслыг вә педагокика . . . 28
Китабханашүнаслыг вә психолокија . . . 30
Китабханашүнаслыг вә библиографијашүнаслыг . . . 32
Китабханашүнаслыг вә китабшүнаслыг . . . 33

КИТАБХАНАЛАРЫН ТИПОЛОКИЈАСЫ . . . 36

Универсал китабханалар . . . 42
Универсал елми китабханалар . . . 50
Хүсуси китабханалар . . . 52
Милли китабханалар . . . 54

Чапа имзаланыб 1. 07. 96. Физ. ч. в. 4,8. Сифариш 50. Саj

БДУ нәшријјатынын мәтбәәси.

1996
907